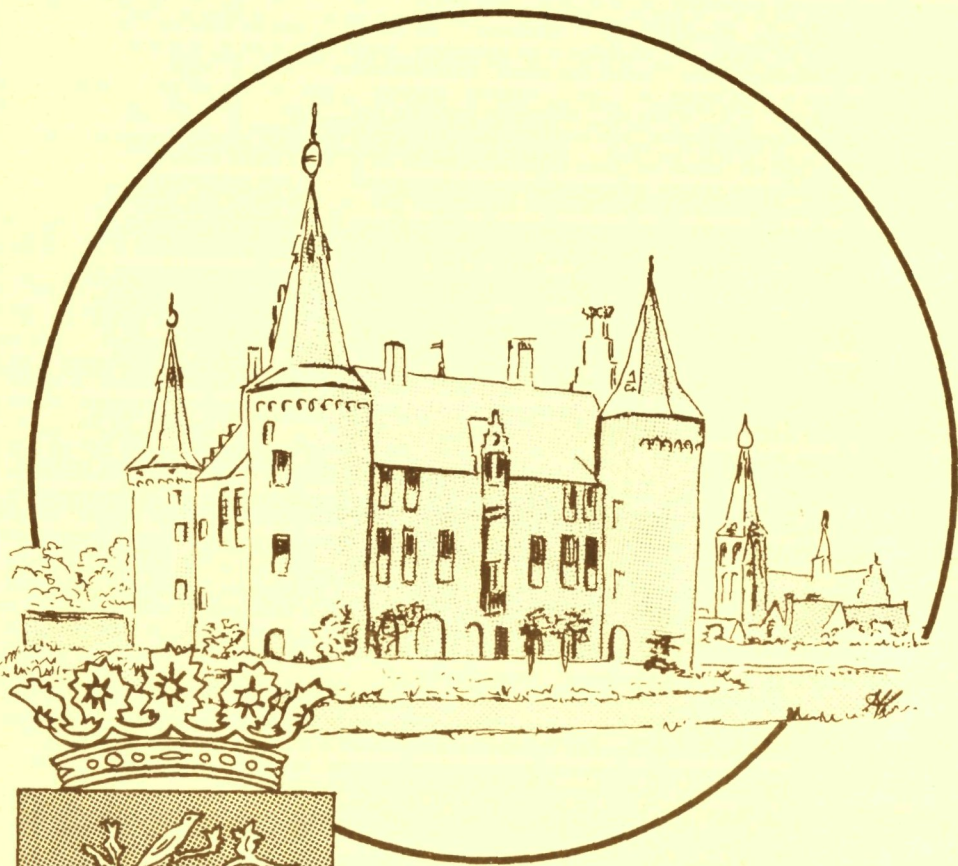

juni 92/2

Helmonds Heem

Heemkundekring
Helmond
Peelland

**EIGENDOM
HEEMKUNDEKRING
HELMOND-PEELLAND**

**Uitgave van Heemkundekring
Helmond - Peelland**

Opgericht 24 mei 1948

3-Maandelijks tijdschrift

**Secretariaat en
abonnementen:
R. Boudewijns
Harmoniestraat 44
5702 JG Helmond
Tel. 04920-51 623**

**Redactie:
Jeroen v.d. Heijden
Gabriël van Neerven
Sanne Vonk**

**Redactieadres:
Basstraat 48
5702 SH Helmond
Tel. 04920-51 847**

Druk: Erwin Vane

**Kringlidmaatschap
incl. abonnement:
f 27,50 per jaar.
Abonnement zonder
lidmaatschap:
f 20,- per jaar.**

**Penningmeester:
M. Wijnhof
Van Deutekomplein 80**

1992 NUMMER 2

ISSN 0166-3585

HELMONDS HEEM

1992 nummer 2

achttiende jaargang

INHOUD:

Voorwoord	
H. Roosenboom	71

Protestanten in Helmond	
tijdens de ambtsperiode van dominee J.C. Walkart 1729 - 1779	
T. Korporaal	73

De invloed van de gereformeerde gemeente	
op het bestuurlijk bestel van Helmond	
tijdens het predikantschap van J. Walkart	
A. Vergoossen	113

Helmonds kermis rond de eeuwwisseling	
(onderzoeksbespreking door de redactie)	123

Protokollensprokkelingen deel 6	
S. van Wetten	131

DE REDACTIE is niet aansprakelijk voor de inhoud van geplaatste artikelen. Het redactieadres staat daarom open voor alle reacties. Ook kopij is daar van harte welkom. De redactie behoudt zich wel het recht voor stukken in te korten of aan te passen. Kopij bij voorkeur tijpen of aanleveren op 5,25 of 3,5 inch floppydisk in WP -, FW - of Ascii-formaat.

ADVERTENTIE TARIEVEN: f75,- voor een hele pagina, f50,- voor een halve pagina. Bij langdurige plaatsing reductie mogelijk. Inlichtingen en opgave bij de redactie, via telefoonnummer 51 847.

VOORWOORD

Door H. Th. M. Roosenboom
gemeentearchivaris

In dit nummer van Helmonds Heem vindt u twee artikelen over hetzelfde thema, namelijk de positie van de Helmondse protestanten in onze stad ten tijde van de lange ambtsperiode van ds Walkart die van 1729 tot 1779 in Helmond predikant was. Het aardige is dat voor deze bijdragen heel verschillende bronnen zijn gebruikt.

Teus Korporaal onderzocht vooral kerkelijke bronnen, zowel lokale als bovenlokale. Het ligt voor de hand dat dat protestantse bronnen zijn: het op het Gemeente-archief aanwezige archief van de Hervormde Gemeente Helmond en het archief van de Classis Peel- en Kempenland dat berust in het Rijksarchief te Den Bosch. De Classis is de vergadering van predikanten uit een bepaald district, in dit geval de kwartieren Peelland en Kempenland. De vergaderingen werden afwisselend in Eindhoven, de hoofdstad van Kempenland, en Helmond, de hoofdstad van Peelland gehouden.

André Vergoossen bekeek wereldlijke bronnen en wel de besluiten (resoluties) van het Helmonds stadsbestuur. Hij deed dit overigens enigszins om te zien of uit die resoluties een ander beeld naar voren zou komen als uit de kerkelijke bronnen die Korporaal heeft gebruikt. Korporaal constateert dat de kerkeraad en de predikant wel erg passief waren en niet veel meer deden dan op de winkel passen. De hervormde kerkeraad leed meer dan hij heerste, schrijft hij in zijn inleiding. Je zou eigenlijk toch wel wat anders mogen verwachten van een groep die officieel volgens de wet (het Reglement op de politieke reformatie) de touwtjes in handen zou moeten hebben!

De conclusies die Vergoossen trekt uit de resoluties van het stadsbestuur bevestigen het wat passieve, enigszins negatieve beeld dat Korporaal schetst. Er blijkt onder andere uit dat de protestanten als groep

helemaal niet zo een grote rol speelden als vaak gedacht is, al hadden sommigen van hen als individuele personen natuurlijk wel degelijk grote macht. Maar als groep, schrijft Vergoossen, lieten zij zich slechts zelden horen binnen het stadsbestuur.

Nu was de hervormde gemeente getalsmatig natuurlijk klein. Korporaal komt op 38 lidmaten in 1754. Maar dat waren niet de minsten en gezien de functies die velen van hen bekleedden, moeten zij ondanks het 'low profile' beleid van ds Walkart en zijn kerkeraad, wel degelijk grote invloed hebben gehad. Misschien meer achter de schermen, volgens goed Nederlands regentengebruik?

Over dit onderwerp blijven nog voldoende vragen over die erom schreeuwen om beantwoord te worden. Uit de bijdragen van Korporaal en Vergoossen blijkt in elk geval dat ook in Helmond een grondige analyse van de kerkelijke en bestuurlijke elite in de 17de en 18de eeuw ontbreekt.

We dienen nog veel meer informatie te verzamelen over de samenstelling van deze elite, en vooral van de krachtsverhoudingen (economisch, maatschappelijk en politiek) tussen de verschillende groeperingen. Een verscheidenheid aan bronnen is de archiefdepots voorhanden.

Het artikel van Korporaal, en zeker de in de bijlagen opgenomen gegevens, vormen een eerste aanzet voor een dergelijk onderzoek.

PROTESTANTEN IN HELMOND

Een blik op kerkleden tijdens de ambtsperiode van dominee Johannes Christophorus Walkart 1729-1779

Door T.L. Korporaal

Wanneer we de Helmondse geschiedenis nader bestuderen komt de lezer al snel tot de conclusie, dat hier ten tijde van de generaliteit twee partijen bestonden: enerzijds een kleine 'heersende' partij (de protestanten), anderzijds een grote 'lijdende' partij (de rooms-katholieken). Onmiddellijk rijzen dan vragen als: was er eigenlijk wel sprake van heersen en kunnen we wel spreken van lijden?

Iedereen met enige kennis van kerkgeschiedenis kan vertellen dat de verstandhouding tussen beide geloofsgroepen tijdens de generaliteit verre van ideaal was. Soms zelfs bitter. Ieder streed voor zijn of haar gelijk, waarbij de protestanten de steun van de Staten-Generaal hadden. In dit artikel neem ik u mee naar het midden van de 18e eeuw, als ruim tachtig jaar van de generaliteitsperiode achter de rug is. De standpunten waren ingenomen en iedereen trachtte de verworven posities te consolideren.

Van 1729 tot 1779 -zijn hele ambtsperiode- was ds Johannes Christophorus Walkart predikant in Helmond. Aan de hand van (onder andere) het archief van de hervormde¹ gemeente te Helmond probeer ik een beeld te schetsen van het leven van de Helmondse protestanten in die periode. Zij vormden weliswaar een minderheid maar probeerden zowel het bestuurlijke als kerkelijke leven vorm te geven, gebaseerd op de door de Staten-Generaal geformuleerde regels. De kerkeraad had het vooral druk met passen op de eigen winkel. Het protestantse Helmondse volkje had alles in zich wat menselijk was!

De hervormde kerkeraad leed meer dan dat men heerste. In de notulen van de kerkeraad komen geen passages naar voren die duiden in de richting van heersen of overheersen. Men trachtte de eigen gelederen gesloten te houden voor de invloeden van het rooms-katholicisme.

Het merendeel van de kerkeraadsliden bekleedde naast hun kerkelijke ambt een openbaar ambt als drossaard, schepen of commies. Vermen-

ging van functies ligt dus voor de hand. Wanneer de heren in een kerkeraadsvergadering bijeen kwamen, kan gevoeglijk worden aangenomen dat (deels) dezelfde heren op een ander niveau (of zoals we het nu noemen: in de wandelgangen) het te voeren beleid al hadden vastgesteld. De kerkeraad was eerder passief dan actief.

1. Reglement op de politieke reformatie

Het 'reglement op de politieke reformatie' uit 1660 was hét document waarop zowel de plaatselijke overheid als de kerkelijke gemeente was gegrondvest. Het reglement bepaalde onder andere dat drossaards, baljuwen, schouten, stadhouders, plaatsvervangende schouten, ontvangers, rentmeesters, licentimeesters, controleurs, griffiers, secretarissen, vorsters en ondervorsters in de generaliteitsgebieden 'notoirlijk moeten zijn van de waare christelijke gereformeerde religie en alle luiden onbesproocken van leeven, ter goeder naam en faam staande.'² Schepenen

en ieder die een politieke functie had werden bij voorkeur 'genoomen en gesteldt uit luiden van de gereformeerde religie zijnde.'³ Samen was men één, samen had men macht, hoewel die van kerkelijke zijde ook weer niet al te hoog mag worden ingeschat.

2. Tegen het rooms-katholicisme⁴

De hervormde gemeente van Helmond maakte deel uit van de classis Peel- en Kempenland, welke als generaliteitsclassis onder de synode

van Gelderland was gesteld. Eén der kerkeraadsleden werd jaarlijks naar de synode vergadering in Nijmegen afgevaardigd.

Deze synode van Gelderland had in augustus 1650 een aantal 'Kerkelyke middelen tegens 't Pausdom' vastgesteld. De synode bepaalde krachtige handhaving van de vastgestelde regels daar anders 'de selve afgodery met sig sleept de ruïne van 't landt en politie, ondergank van Godts kerke. 't verderf van soo veel duysent zielen, en Godts toorn brandende in onse provincie nog dies te meer sal worden ontsteken: ja soo verbolgen, dat die niet uyt te blussen en zij, soo deeze grouwelen nevens andere niet worden geweert en weggenomen.'

Van rooms-katholieken viel volgens de bestuurders van de hervormde kerk weinig goeds te verwachten. Derhalve dienden de predikanten de jonge gemeenteleden met alle zachtmoedigheid en voorzichtigheid te leiden naar de hervormde kerk. Het geven van catechisatie werd als één der belangrijkste taken van de kerk gezien. Het was zaak jonge mensen te wijzen op het belang van het dagelijks bijbel lezen.

Naast de predikanten, zo legde de synode vast, was ook voor ouderlingen, diakenen, schoolmeesters en huisvaders een belangrijke taak weggelegd. Met elkaar konden zij de kudde van Christus bijeen houden. Zodra enige invloed van de 'papisten' geconstateerd werd, moesten tegenmaatregelen worden genomen.

Tenslotte bepaalde de synode dat verwacht werd dat ieder regelmatig bad voor de overheid, 'dat haar Godt de oogen wil openen, om te sien de grouwelen des Pausdoms, en 't tydelyk en eeuwig verderf, 't welke daar uyt noodsaakelyk spruyt, en haare herten gewege, dat zy een afkeer hebbende van der selver grouwelen, soo yveren voor 't huys des Heeren, dat elke grouwel zy een moortpriem in haar ziele, en haare handen sterken.'

3. Gemengde huwelijken

Ook gemengde huwelijken tussen protestanten en rooms-katholieken hadden de aandacht van de Staten-Generaal. Vermenging van religies door trouwen moest kost wat kost worden voorkomen. In het in 1664 opgestelde 'Egtreglement, over de steeden en ten plattenlande, in de Heerlijkheeden en dorpen staande onder de Generaliteit' werden uitvoerige richtlijnen voor de plaatselijke bestuurders gegeven.

Daar de dagelijkse praktijk niet altijd parallel liep met de theorie, werd op 3 juni 1750 een plakaat opgesteld dat wederom de aandacht vestigde op de handhaving van het Egtreglement⁵. Dit gebeurde naar aanleiding van een request van de classis 's Hertogenbosch die constateerde dat in hun district meer en meer 'koomen in te kruypen huwelyken tusschen persoonen van de gereformeerde en die van de roomsche godsdienst.' Het gevolg hiervan was volgens de Haagse heren dat tussen de echtgenoten twisten konden ontstaan en dat kinderen uit deze huwelijken geboren in de rooms-katholieke religie werden opgevoed. Op langere termijn zou dit tot gevolg hebben dat de ware gereformeerde leer onder druk van buitenaf werd verlaten en de 'kerkleden sig begeeven tot de roomsche dwalingen.'

Wanneer de handelingen van de kerkeraad van Helmond tegen deze hierboven geschilderde waarschuwingen en overheidsmaatregelen worden gezien, zal de lezer kunnen begrijpen dat voor een eigen beleid nauwelijks ruimte was. De lijnen lagen vast: houden wat je hebt en je wapenen tegen de éne vijand: de paus en zijn volgers.

4. De hoofdrolspelers

De hoofdrolspelers in de hervormde gemeente zijn de predikant, de ouderlingen en de diakenen.

Allereerst laat ik u kennis laten maken met de meest naar voren tredende persoon: de predikant. Johannes Christophus Walkart. Hij werd op 8 juni 1704 in Zaltbommel geboren⁶. Als 24-jarige vrijgezel werd hij door ds Petrus Godefridus Josselijn uit Asten en Ommel in de morgendienst van zondag 28 december 1728 bevestigd tot adjunct-predikant van Helmond. 's Middags hield hij zijn intrededienst en preekte uit Jesaja 2 vers 5: "Komt gij huis Jacobs en laat ons wandelen in het licht des Heeren"⁷.

Op 22 juni 1729, na het overlijden van zijn voorganger Nathanaël Walraven, werd hij volledig dienstdoend predikant van Helmonds hervormde gemeente. Rond 1742 trouwde hij met Anna Maria Kumsius. Uit het huwelijk werden tussen 1743 en 1756 zes kinderen geboren⁸, waarvan de zoon Arnoldus (geboren 15 februari 1748) eveneens predikant werd⁹.

De predikanten moesten 's zondags tweemaal preken, waarbij in de middagdienst de Heidelbergse catechismus werd behandeld. Hun jaarlijks tractement werd vastgesteld op zeshonderd gulden, onder aftrek zestig gulden huishuur en veertig gulden voor classicale onkosten¹⁰.

Uit de kerkeraadsnotulen concludeer ik dat dominee Walkart geen sterke persoonlijkheid was. Hij signaleerde in zijn gemeente vooral nare zaken, die het kerkelijk leven ontregelden. Met de nalatigen werd gepraat, al dan niet in het bijzijn van kerkeraadsleden. Veelal werd de betrokken persoon de toegang tot het Heilig Avondmaal ontzegd. In de notulen werden dan een aantal stichtelijke zinsneden opgenomen en daarmee was de kous af.

De hervormden hadden volgens ds Walkart een voorbeeldfunctie maar maakten dit in de praktijk lang niet altijd waar!

Gebrek aan visie

Het is opmerkelijk dat in de stukken enige visie op kerkelijk beleid geheel en al ontbreekt. Er is geen sprake van plannen om het kerkelijk leven te activeren. Nergens is iets terug te vinden dat maar kan duiden op het voeren van theologische discussies. De kerkeraadsnotulen behandelen hoofdzakelijk de verslaglegging van de periodieke verkiezingen voor de kerkeraad, het opmaken van de diakoniekas en de plaatselijke schandalen.

De vraag hoé de Helmondse protestantse bevolking de hervormde godsdienst beleefde, is helaas niet te beantwoorden. Een klein voorbeeld: op 1 januari 1775 voerde de Staten-Generaal een nieuwe psalmberijming in. Hoewel de psalmteksten een belangrijk onderdeel van de hervormde viering uitmaken, is in de kerkeraad over de nieuwe berijming met geen woord gesproken, althans afgaande op de notulen.

Johannus Walkart was ook actief binnen de classis Peel- en Kempenland. Hij vervulde daar achtereenvolgens de functies van scriba (secretaris) en praeses (voorzitter). De vergaderingen van de classis werden gehouden in Helmond en Eindhoven. De Helmondse predikant werd namens de classis meerdere malen afgevaardigde naar de synode van Gelderland. Samen met ds Albertus Hanewinkel uit Geldrop was hij enige tijd visitator, dat wil zeggen dat hij namens de classis bij gemeen-

ten bezoeken aflegde, om de bezien hoe het met geestelijk leven aldaar gesteld was.¹¹

Ds Walkart beëindigde zijn ambt in 1779 en overleed op 9 december 1784 op 79-jarige leeftijd.

Ouderlingen en diakenen

De taken en bevoegdheden van de ouderlingen en diakenen werden vastgelegd in de kerkordening van Dordrecht van 1619. De ouderling had als taak toezicht te houden op de getrouwe ambtsuitoefening van de predikant en diakenen en te zorgen dat de kerkelijke discipline gewaarborgd bleef. Tevens moest hij bevorderen dat alles eerlijk en met orde geschiedde. Zelf diende hij huisbezoeken af te leggen en ter plekke de gemeenteleden te vertroosten en te onderwijzen en mensen buiten de kerk tot de christelijke religie te vermanen. Wilde men dit ambt goed uitoefenen dan was daar veel tact en inzicht voor nodig¹².

'Der diaconen eigen ampt is, de aalmoessen en andere armen-goederen neerstig te versamelen, ende de selve getrouwelijk en vlijtiglijk na den eijsch der behoeftigen, beijde der ingesetenen ende der vreemden, met gemeijn advies uijt te deijlen, de benauwdten te bezoeken en te vertroosten, ende wel toe te sien, dat de aalmoessen niet misbruijkt worden...' Ter verkrijging van financiële middelen collecteerden de diakenen bij het uitgaan van de kerk.

De kerkordening bepaalde dat het niet raadzaam was diaconessen aan te stellen. Wanneer, bijv. bij het uitbreken van de pest of andere ziekten, er taken waren die de diakenen niet aankonden, kon wel een beroep worden gedaan op hun vrouwen of andere vrouwelijke gemeenteleden¹³.

5. Moeilijkheden rond ambtsdragers

Niet ieder kon ouderling of diaken worden. Allereerst diende de persoon in kwestie lidmaat van de kerk te zijn, van het mannelijk geslacht en minstens één jaar en zes weken in de gemeente woonachtig. Op de achtergrond speelde 's mans vrouw een belangrijke rol. Iemand wiens vrouw geen lidmaat was, kon in principe niet in aanmerking komen

voor het ambt. Alleen wanneer geen andere kandidaten beschikbaar waren, mocht van die regel worden afgeweken. Had een lidmaat een 'ongehoorsame of wederspannige vrouwe' dan kwam hij ook niet in aanmerking. Maar wanneer hij al verkozen was, werd hij niet afgezet¹⁴.

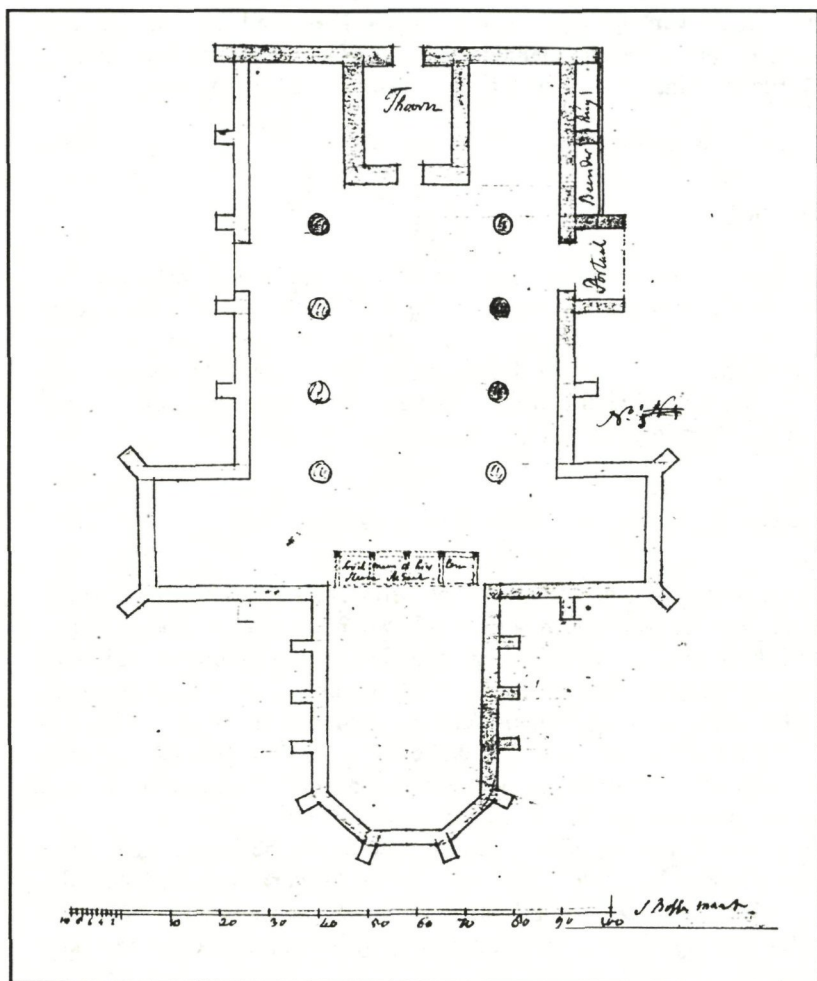
Willem van Dijk

De commies-controleur Van Dijk werd in Helmond het slachtoffer van de hierboven genoemde maatregel. Hij was op 22 mei 1744 tot ouderling verkozen. Een week later werd de benoeming weer ongedaan gemaakt, toen bekend werd dat hij wilde trouwen met de weduwe van Arnold van der Moelen, Maria Wijnants Adriaans, die geen lidmaat van de hervormde kerk was¹⁵.

Jacob Puttekoffer

Kosters, vorsters en personen met een rooms-katholieke vrouw, waren evenmin verkiesbaar¹⁶. Een voorbeeld van het eerste is Jacob Puttekoffer, die koster was in Rixtel en schoolmeester in Helmond. Hij werd op 17 januari 1754 door de kerkeraad gekozen tot diaken als opvolger van Gerardus van Hogerlinden. Van Hogerlinden meende dat het beroep van koster en het ambt van diaken volgens de regels niet verenigbaar waren. De kerkeraad deelde zijn mening niet. Puttekoffer oefende zijn beroep als koster immers niet in Helmond uit.

Er volgde een request aan de Raad van State, die besloot dat zij Puttekoffer niet kon beletten lid te zijn van de kerkeraad van Helmond¹⁷. De classicale vergadering besloot op 27 en 28 september 1757 dat Puttekoffer wel als diaken kon aanblijven, maar nimmer ouderling kon worden¹⁸.

Een plattegrond van de middeleeuwse Lambertuskerk, getekend rond 1790 door Hendrik Verhees.

Verplicht

De Helmondse kerkeraad telde vier ambtsdragers: twee diakenen en twee ouderlingen. Leden begonnen altijd als administrerend tweede diaken en schoven dan door naar eerste diaken. Vervolgens werd men tweede ouderling en later eerste ouderling. Verschillende malen kwam het voor dat de aftredende ouderling opnieuw in de carrousel trad en ten tweede male als tweede diaken begon.

De benoeming tot ouderling of diaken gebeurde voor twee jaar. Daardoor werd elk jaar de helft van kerkeraad vervangen. In kleine gemeenten als Helmond kon hier echter niet altijd even strak de hand aan gehouden worden.

Een verkiezing tot ouderling of diaken was niet vrijblijvend. Weigerde iemand zonder wettige reden zijn benoeming aan te nemen, dan volgde ontzegging tot deelneming aan het Heilig Avondmaal en schorsing voor een bepaalde periode.

Hendrik van Adrichem

Drossaard Hendrik van Adrichem trachtte de regelmaat in deze benoemingscyclus te doorbreken om wat sneller tot het ambt van ouderling door te dringen. Nadat hij drie jaar de gemeente als diaken had gediend verzocht hij de kerkeraadsvergadering op 10 november 1750 hem tot ouderling te benoemen¹⁹. Vermoedelijk vond hij het ambt van diaken niet in overeenstemming met zijn dagelijkse functie. Hoewel de predikant hem tot andere gedachten trachtte te brengen, werd aan zijn verzoek toch gehoor gegeven.

Jan Francois Walraven bedankte als ouderling en werd diaken, waardoor de drossaard de vrijgevallen plaats van ouderling kon innemen.

De ouderlingen en diakenen, die tijdens de ambtsperiode van ds Walkart de hervormde gemeente te Helmond hebben gediend, zijn opgenomen in de bijlagen 1 en 2 behorende bij dit artikel.

6. Sacrament van het Heilig Avondmaal²⁰

Centraal in het kerkelijk leven stond de viering van het Heilig Avondmaal. Tot dit sacrament werd iedereen toegelaten die gedoopt was en

belijdenis had gedaan van zijn of haar geloof, waarbij uitgegaan werd van 'getuigenisse eenes vromen wandels.' Alvorens iemand (nadat hij als kind gedoopt was) op achttien- à twintigjarige leeftijd belijdend lidmaat van de kerk kon worden, moest hij of zij gedurende drie weken op een aantal dagen onderricht krijgen 'op dat zij dies bequamer en veerdiger worden, om reekenschap hares geloofs te geven.'

Alle lidmaten werden geregistreerd in het zogenaamde lidmatenregister. Thans een onmisbaar document bij veel archiefonderzoek! Bij vertrek uit een gemeente ontving het belijdende lid een zogenaamde attestatie, bewijs van lidmaatschap. Dit moest ingeleverd worden in de nieuwe vestigingsplaats. De attestatie was tevens de verklaring dat men mocht deelnemen aan het Heilig Avondmaal.

Een aantal personen werd niet tot het sacrament toegelaten, te weten:

- zij die de Bijbel wél als Gods Woord erkenden, maar geen belijdenis wilden doen;
- zij, die kontakten onderhielden met duiveluitdrijvers en waarzeggers.

Voortvloeiende uit hun beroep werd de toegang ontzegd aan:

- waarden en waardinnen.
- de lommerd en zijn knechten. De vrouw van de lommerd kon overigens wel toegelaten worden, mits zij verklaarde een 'hertelijk misnoegen te hebben aan de handel van haar man.'

Het Heilig Avondmaal werd gemiddeld éénmaal per twee of drie maanden gehouden. Daarvoor bezochten predikant en ouderlingen zo veel mogelijk gemeenteleden om deze te wijzen op een devote viering. Tegelijkertijd konden zij controle uit oefenen op de huiselijke omstandigheden en ieders levenswandel. Jonge onervaren predikanten, die voor de eerste maal het Heilig Avondmaal bedienden moesten zich laten assisteren door een collega uit de naaste omgeving.

7. Onze Lieve Heer heeft rare kostgangers

Wellicht een wat vreemd opschrift maar het zal de lezer duidelijk worden na lezing van de volgende passages. Die handelen over dronken-

schap, vechtpartijen, onechte kinderen enz. Met veel verve werd de levenswandel van een aantal protestantse Helmonders door ds Walkart toevertrouwd aan het papier.

Cornelis Ingeham

Laten we beginnen met de koopman Cornelis Ingeham. Hij was gehuwd was met Eva Catharina Walraven, dochter van Walkarts voorganger. Ingeham was van oorsprong doopsgezind maar was op 17 november 1723 in Deurne 'na voorgaande ondersoec in de gronden des gereformeerde geloofs gedoopt' en behoorde vanaf dat moment tot de hervormde kerk.

In de kerkeraadsvergaderingen van 4 en 9 januari 1737 werd gesproken over het aanhoudende wangedrag van deze man. Ondanks verschillende vermaningen was hij voort gegaan 'kroegen en andere huijsen te frequenteeren sonder eens in gods huijs te verschijnen.' Predikant Walkart en diaken Walraven wees Ingeham met veel gescheld en dreiging de deur. Hij had geen boodschap aan de heren die 'met ontroeringe over zulken hartnekkigheid van hem geschijden zijn.' Ingeham werd de toegang tot het Heilig Avondmaal verboden, totdat hij zich beterde.²¹ Of hij zijn leven inderdaad beterde, verhalen de notulen niet....

Arnold van der Moelen

In dezelfde maand kwamen ook de problemen met de weduwnaar Arnold van der Moelen aan de orde. De in het voormalige klooster Binderen wonende weduwnaar was al maanden niet in de kerk geweest. Bovendien gingen 'ergerlijke gerugten' rond 'nopens het verwekken van een kindt bij sijn mijt.' Die meid was Maria Wijnants Adriaans, hiervoor al genoemd als latere echtgenote van Willem van Dijk.

Over het niet bijwonen van de erediensten zei Van der Moelen dat door 'menigvuldige huijselijke berstigheden en beletselen' de kerkgang in het slop was geraakt. Maar hij zou zich in het vervolg zich weer van zijn plicht kwijten.

Het tweede hem ten laste gelegde feit ontkende noch bevestigde hij. De predikant drukte hem op het hart berouw te tonen voor zijn zonde. Walkart hoopte wel dat -mochten de geruchten waar zijn- de weduw-

Kercken-boeck
van Helmond,

waer in
De nasmen der ledemaets vande Ge-
meente Christi;
19. Acten des Kerckenraads, de
De gedoopte kinderen aengesien
kent worden.

i. Cor: 14. vs. 40.

Laet alle dinghen eerlijk ende met orden geschieden.

Het titelblad van het 'Kerckenboek van Helmond'. Het motto luidt:
laet alle dinghen eerlijk ende met orden geschieden.

naar zo veel liefde voor zijn kind zou opbrengen, dat hij het niet zou laten opvoeden door een paapse moeder of iemand anders in een rooms-katholieke omgeving. Het betreffende kind was namelijk in Pruisen gedoopt en daar bij derden ondergebracht.

In verband met deze voorvallen werd Van der Moelen uitgesloten van het Heilig Avondmaal. Het maakte blijkbaar allemaal weinig indruk, want in een kerkeraadsvergadering in 1739 werd wederom melding gemaakt van het feit dat hij 'nog een kint bij sijne dienstmaagt had verwekt en uiteindelijk met haar getrouwd was.' De rooms-katholieke moeder wilde niet overgaan tot de hervormde godsdienst. In de vergadering van 15 december 1743 werd besloten Van der Moelen nogmaals

te sommeren aangezien 'het genoegzaam geheel versuijm en veragting van den godsdienst niet dan tot de grootste ergernis strekte.' Het probleem loste zich vanzelf op toen Van der Moelen kort daarna stierf²².

Coenraadt Heldewier, Willem Gau en Johan Godaert Biertempel

Ook met krijgsvolk had de kerkeraad het een en ander te stellen. Eind 1743 berispte de raad Coenraadt Heldewier omdat hij als kapitein van de schutterij, in plaats van op zondagmorgen in de kerk te komen, met de schutterij door de Helmondse straten trok²³.

Soldaat Willem Gau werd in 1762 de toegang tot het Heilig Avondmaal ontzegd in verband met zijn regelmatige dronkenschap. Tevens mishandelde deze krijgsdienaar regelmatig zijn vrouw.²⁴

Hoe vreemd het ook mag klinken, de notulen vermelden niets over een zaak, die de Helmondse gemoederen lang bezig hield. Schepen Johan Godaert Biertempel had 'vleeselijke conversatie' met zijn dochter Petronella Cornelia, hetgeen tot gevolg had dat zij op 1 april 1774 in Amsterdam het leven schonk aan een zoon. Blijkbaar vond de predikant dit onderwerp té precair om dit uitvoerig in zijn notulen te beschrijven. De belangstellende lezer kan zich met behulp van het opge maakte proces verbaal van de ware toedracht van deze incestzaak op de hoogte stellen²⁵.

8. Uit de pas lopende drossaards

Het privé-leven van de protestantse Helmondse drossaards gaf de kerkeraad eveneens veel zorgen. Ten tijde van de ambtsperiode van ds Walkart werd de functie van drossaard achtereenvolgens door de volgende personen uitgeoefend: Johan de Cassemajor (1720 tot zijn overlijden in 1744); Hendrik van Adrichem (1745 tot zijn overlijden op 16 augustus 1757, was eveneens ouderling en diaken); Hendrik Albert van Adrichem (1757 tot zijn opzegging in 1761, was ook diaken); Dirk Adriaan den IJsvogel (van 1761 tot zijn overlijden op 26 maart 1765) en Daniël Pieter Canisius (van 1765 tot zijn vertrek in 1774, was ouderling en diaken)²⁶.

Laten we nu eens kijken naar enkele onhebbelijkheden van deze mannen.

Johan de Cassemajor

Zowel drossaard De Cassemajor als zijn vrouw Christina Cornelia baarden de kerkeraad zorgen²⁷. De vrouw woonde de kerkdiensten niet of nauwelijks bij. De drossaard op zijn beurt maakte zich regelmatig schuldig openbare dronkenschap. Terechtwijzigingen van de kerkeraad hadden noch bij de drossaard noch bij zijn vrouw resultaat. In 1743 zat de drossaard dronken aan het doodsbed van zijn vrouw en stond de op bezoek zijnde predikant in dronkemanstaal te woord. Ook Cassemajor mocht niet meer aan het Heilig Avondmaal deelnemen; een maatregel waarin hij volledig berustte. Ook dit probleem loste zich op, toen de drossaard in 1744 stierf²⁸.

Dirk Adriaan den IJsvogel

In de herfst van 1762 stond de kerkeraad voor de taak drossaard Dirk Adriaan den IJsvogel te berispen. De drossaard had een ruimte betrokken in het huis van Jan Francois Walraven maar toonde tijdens zijn ambtsperiode meer dan gewone belangstelling voor zijn tante, de weduwe van de voormalige drossaard Van Adrichem. Hoewel hij wilde trouwen, was het daar nog niet van gekomen. Ondanks dat bleek dat Den IJsvogel toch 'in het huijs van die weduwe nagten overbragt en sliep.' De dominee had Den IJsvogel op zijn gedrag gewezen en gevraagd of hij van 'nagtverkeering' wilde afzien. Het resultaat was averechts. De drossaard ging zelfs met de weduwe samenwonen! De kerkeraad wist zich geen raad met deze zaak en besloot af te wachten 'hoe het sig met deeze beijde soude toedraegen.'²⁹

Daniël Pieter Canisius

De Helmondse kerkeraad probeerde zelfs te regeren buiten de eigen stadsgrenzen!³⁰ Nadat drossaard Daniël Pieter Canisius uit Helmond vertrokken was, kreeg de kerkeraad in juni 1775 uit Goes het verzoek tot afgifte van de attestatie voor Canisius en zijn vrouw. Met de afgifte van het bewijs van lidmaatschap voor de vrouw had de raad geen moei-

te. Maar voor de drossaard had het wel enige voeten in de aarde. Na een uitspraak van de erfstadhouder van het land diende Canisius zich een half jaar te onthouden van het Heilig Avondmaal.

De kerkeraad wenste hem toe dat hij 'sijn Got en Rigter om genadige versoeninge mocht bidden.' Eerst wanneer mocht blijken dat hij in de plaats van zijn verblijf een onberispelijk leven zou leiden, kon een attestatie worden afgegeven.

Een en ander had betrekking op een poging van Canisius (die op dat moment dronken was), de vrouw van Eduard Gallas te verkrachten. En dat terwijl hij gelijktijdig onzedelijke handelingen pleegde met de dienstmeid van Gallas, Johanna Catherina (Kaat) van den Oever³¹. Zowel Gallas als Canisius waren op het moment van het voorval diaken. Ds Walkart had wel wat met zijn kerkeraadsleden te stellen!

9. Moeder- en kinderleed

Tragiek rondom kinderen was één der zaken die regelmatig in de kerkeraad aan de orde kwam. Ook hiervan wil ik twee in het oog springende zaken vermelden.

Susanna Geertruij Feilingius

Susanna Geertruij Feilingius, die in de nacht van 30 april op 1 mei 1763 het leven had geschonken aan een buitenechtelijk kind, hield de gemoederen van de kerkeraad bezig in de periode 1763-1767. De geboorte van dit kind wierp volgens de kerkeraad een smet op de gemeente. Op korte termijn wilden de heren weten, wie de vader was en wanneer en door wie het kind gedoopt was. Zaterdag 9 mei 1763 trok de predikant, vergezeld van twee kerkeraadsleden, naar het huis van luitenant Jan Pieter van Lith, waar Susanna dienstbode was. Zij kregen van haar te horen dat de vader Jan den Engelsman heette en dat het kind de andere dag werd gedoopt. Niemand in Helmond kende echter de bewuste Jan. Prompt daarop vertrok Susanna met haar kind naar onbekende bestemming.

Begin januari 1764 dook zij weer op en zette haar werk bij Van Lith voort. Het gerucht wilde dat haar kind gestorven was.

De kerkeraad wilde kost wat kost achter de waarheid komen. Koster Willem van Ommeren bracht Susanna de boodschap dat zij voor de kerkeraad moest verschijnen om uitsluitsel te geven over de doop van haar kind. 'En om dat haar gedrag in deese en bij aldien sij het van een roomsch priester had laeten doopen, en in paapsche handen gegeven, haere sonden niet wijnig zoude vermeerderen.'

Susanna kwam niet. Tot tweemaal toe herhaalde zich dit. Wanneer de kerkeraad haar wenste te spreken, moesten de heren maar naar haar toekomen. Zij liet zich niet op het matje roepen! Wel gaf zij de koster de boodschap mee dat het kind gedoopt was, maar dat het was overleden. De kerkeraad besloot haar de toegang tot het Heilig Avondmaal te ontzeggen tot het moment 'dat sij voldoende verneeding over haar sondig gedrag aan de kerkeraad had kenbaar gemaakt.'

Predikant Walkart bezocht haar om haar van dit besluit in kennis te stellen. Begin 1767 verhuisde zij naar Heeze³². Susanna vroeg haar attestatie op, maar de kerkeraad weigerde deze af te geven, zolang zij geen antwoord had op de nog altijd onbeantwoorde vragen. Uiteindelijk erkende ze dat het kind door een rooms-katholiek priester was gedoopt, doch op 9 september 1763 te Grave was overleden. Toen zij in Heeze blijk had gegeven van een ordentelijk gedrag en christelijke wandel werd in 1767 de attestatie afgegeven. De vraag die nog altijd niet is opgelost: wie was de werkelijke vader?³³

Sybilla Christiaans

In de vergadering van 21 februari 1770 besloot de kerkeraad de toegang tot het Heilig Avondmaal te ontzeggen aan Sybilla Christiaans, de weduwe van de commies van de tol Halewert. Reden voor deze ontzegging was een 'frauduleus bancroet door haar gemaakt, maar ook bijs onder in haar stil heenen gaan en liefdeloos verlaaten van haar vier jonge kinderen.' Niemand kon het gedrag van deze moeder begrijpen. Haar inboedel werd verkocht, doch de kinderen raakten in een 'staat van uijterste armoede.'

De kerkeraad besloot op 28 mei 1770 de zorg voor de kinderen op zich te nemen en deze uit te besteden bij goede christenen om zodoende een christelijke opvoeding te waarborgen. Administrerend diaken Daniël Pieter Canisius had drie van de vier kinderen ondergebracht in

Heeze. Dat waren de elfjarige Jacobus Ambrosius en zijn zusjes Wilhelmina Margrietha (8 jaar) en Elisabeth (6 jaar). De jongen kwam voor f 42,- per jaar bij vorster Adriaan Hulst en de twee meisjes bij de schoolmeester Hendrik Schaap, ieder voor f 37,10 per jaar.

De tienjarige zoon Johannes Hendricus werd uitbesteed in Helmond bij meester-kleermaker Hendrik van Hogerlinden tegen een jaarlijks bedrag van veertig gulden. Bij deze bedragen kwam nog een extra post van dertig gulden voor kleding.

De diaconie kon onmogelijk de volle lasten van deze uitbestedingen dragen. Toen het niet lukte van de plaatselijke 'Arme tafel' een tegemoetkoming te krijgen, werd bij de Raad van State een request ingediend. Dat gebeurde via de voormalige werkgever van de vader van de kinderen, de leen- en tolkamer in 's Hertogenbosch. De Raad besliste dat één-derde van de kosten ten laste moest komen van de stadskas van Helmond. De betaling diende te geschieden tot de kinderen meerderjarig waren of op andere wijze in hun onderhoud konden voorzien. Het resterende tweederde deel moest gelijkelijk worden verdeeld over de 'grooten armen en de dyaconie armen van Helmond, blijvend de directie van deselve kinderen aan de kerkeraadt.'³⁴

10. Overgangen naar de Rooms-Katholieke kerk

Een diepe ingreep in het functioneren van de hervormde gemeente was de overgang van een lid naar de rooms-katholieke kerk. De hervormden noemden dit een overgang tot het pausdom of naar de papisten. Weinig vleierende woorden, die meteen de onderlinge sfeer tekenen. In de ambtsperiode van ds Walkart deden zich drie overgangen voor. De kerkeraadsnutulen staan uitvoerig bij deze zaken stil. De leden vroegen zich met name af hoe ze de afvalligen weer op het goede pad konden krijgen. Hetgeen overigens in géén van de gevallen lukte. Laten we ze eens stuk voor stuk bekijken.

Arnoldus Leemans

Als eerste maken wij kennis met Arnoldus Leemans, zoon van Gijsbert Leemans en Martijntje de Mater. Op 6 december 1711 ontving hij het teken van de Heilige Doop van ds Walraven³⁵. Toen zijn vader rond

1720 overleed, werden Arnold en zijn broers door de hervormde gemeente uitbesteed om het kleermakersambacht te leren. Arnoldus kon lezen noch schrijven, doch dit belette hem niet de beginselen van het kleermakersvak onder de knie te krijgen. Nadien bepaalde de kerkeraad dat Arnoldus naar zijn zwager in Leiden moest gaan om zich daar verder in het vak te bekwamen.

In plaats van naar Leiden ging de minderjarige Arnoldus naar Turnhout, waar hij rooms-katholiek werd. De kerkeraad was van oordeel dat hij door 'quaetaerdige menschen' misleid was en verzocht drossaard Johan de Cassemajor orde op zaken te stellen. Arnoldus moest weer onder 'gehoorsaemhey' van de kerkeraad worden gebracht.

De drossaard droeg vorster Cornelis Pouderoyen op zich bij pastoor Hieronymus Musch te vervoegen, teneinde hem te gelasten dat Arnoldus binnen veertien dagen naar Helmond kwam. De pastoor kon niet aan dit verzoek voldoen. Maar Arnoldus kwam hem te hulp door al een week later (20 februari 1730) een door notaris E.G. Reyns uit Turnhout gewaarmerkte verklaring naar de Helmondse kerkeraad te sturen waarin hij mededeelde volledig achter zijn keus te staan.

De dominee en de pastoor

De zaak was hiermee echter niet van de baan. De kerkeraad zocht nu andere wegen. Van een plaatselijke zaak werd het een landelijk politieke zaak. In het op 1 februari 1731 gedateerde extract van de Raad van State der Verenigde Nederlanden werd de drossaard van Helmond gelast de rooms-katholieke geestelijkheid te sommeren Arnoldus Lee-mans weer in handen van de gereformeerde kerk te stellen. Wanneer dit niet binnen een bepaalde termijn was geëffectueerd, zou de kerk-schuur in Helmond worden gesloten.

De drossaard gaf de resolutie aan de vorster, die op zijn beurt de pastoor weer in kennis stelde van het besluit uit Den Haag. De in het nauw gebrachte pastoor stelde alles in het werk om Arnoldus te bewegen voor de kerkeraad te verschijnen. Zijn kerkschuur was hem te dierbaar.

In aanwezigheid van deurwaarder P. van Hogerlinden liet Arnoldus op zondag 11 maart 1731 de kerkeraad weten dat hij in Turnhout niet

alleen de roomse religie had aangenomen, 'maer ook ter communie was geweest en ongenegen was om naar Holland te komen.'

De kerkeraad vond dat Arnoldus voor zes stuivers per week bij vorster Pouderoyen moest intrekken en hoopte 'dat het den Almagtigen Godt behaegen mogte deese verdwaelden nog tot inkeer en een waeragtig leetwesen te bewerken.' Arnoldus koos echter zijn eigen domicilie en hield zich schuil bij zijn oudere broer, die eveneens rooms-katholiek was geworden en ook in Helmond woonde.

Inmiddels was Arnoldus meerderjarig geworden, doch werd door de kerkeraad nog steeds als hervormd beschouwd. In de vergadering van 22 oktober 1733 rapporteerde ds Walkart dat hij bij hem op huisbezoek was geweest en hem had gewezen op zijn plichtsverzuim ten aanzien van het bijwonen van de godsdienstoefeningen.

In 1737 is Arnoldus wederom onderwerp van gesprek. De kerkeraad besluit uiteindelijk hem te royeren. Tot werkelijke uitvoering van dit besluit komt het niet, daar 'Arnoldus Leemans voor zijne volkome afsnijdinge bij de kerkeraedt bepaalt seer schielijk in sijne dronkenschap is gestorven.'³⁶

Dirk van der Kay

In 1758 speelde een zaak rond Dirk van der Kay, de zeventienjarige zoon van Dirk van der Kay en Isabella Simons. Dirk's moeder, inmiddels weduwe geworden, stelt de predikant in kennis van het vertrek van haar zoon naar Boxmeer, om daar tot het rooms-katholicisme over te gaan. Zij had ook drossaard Hendrik van Adrichem van het vertrek op de hoogte gebracht, die op zijn beurt de Helmondse pastoor Ludolphus Vervlassen gelastte, de jongen te laten terugkeren naar Helmond, om zo de overgang naar het pausdom te voorkomen.

De jongen kwam inderdaad terug maar was de andere dag al weer vertrokken met bestemming Boxmeer. De dominee notuleerde: 'Waer uijt men meende te moeten denken dat gelijk deselve jonge door de indirection van de papisten was verleijdt geworden.' De dominee en zijn kerkeraad waren door de jongen voor het blok gezet en zij bezonnen zich op maatregelen. De moeder verzocht de kerkeraad nogmaals te zorgen voor de terugkeer van haar zoon. Wanneer dit niet mogelijk was kon zij instemmen met het voorstel van de kerkeraad om de Staten-Generaal te verzoeken een resolutie uit te vaardigen, 'waer bij de

ouders van minderjarige kinderen teegen deselve aenkantende en tot het pausdom overgaende gemagtigd om deselve na den Indien te senden.'

Blijkbaar vond de kerkeraad dit toch een al te rigoreuze maatregel. Zij besloot advies in te winnen bij griffier Santvoort in Den Bosch. Deze ontraadde de kerkeraad de indiening van een dergelijk verzoek, daar de voorgestelde maatregel in strijd was met de grondwetten welke niet toestonden dwang uit te oefenen. In tegendeel, zij spreken tevredenheid uit wanneer iemand buiten de 'predominante godsdienst en van een andere professie doende stil en seedig leeft.'

Met andere woorden, de kerkeraad maakte zich bijzonder druk over een overgang tot het rooms-katholicisme, maar de wetten oordeelden milder!

Met lede ogen moest de keus van Dirk van der Kay dus worden getolereerd³⁷.

De diepere achtergronden waarom zowel Arnold als Dirk overgingen tot de rooms-katholieke kerk, komen in de kerkeraadsnotulen niet naar voren. Waren het werkelijk godsdienstige motieven waarom zij uit het kleine beschermde wereldje vluchtten? Het is nauwelijks aannemelijk. Het kerkelijk besef bij deze eenvoudige mensen was niet al te groot.

Ik meen met zekerheid te kunnen stellen dat de overgangen voor een deel zijn terug te voeren op economische motieven. Op veel plaatsen konden mensen een boterham verdienen, mits men maar niet protestant was. De keus was dan niet zo moeilijk. Wat het zwaarst is, moet het zwaarst wegen.

Judith van Dijk

Anders lag dit bij Judith van Dijk, die in 1726 was geboren uit het huwelijk van de controleur-commies ter recherche Willem van Dijk en Hillegonda van Castel. Aanvankelijk was Judith een meelevend protestant, hetgeen is af te leiden uit het feit dat ds Walkart haar in 1755 bevestigde als lidmaat van de kerk.

De diakonie wilde haar uitbesteden 'terwijl sij haar geld, maer onnut verquistende en nog schulden makende seer slorsig en onnut voor den dag kwam.' Dat besluit viel bij haar niet in goede aarde, waarop zij besloot Rooms-katholiek te worden.

De dominee ging bij haar op bezoek en zei dat 'zij tot dien hijlloosen godsdienst ten eeuwigen verderve zou ondergaan' en haar van Godsweg hiervoor diende te waarschuwen. Judith van Dijk nam de woorden van dominee Walkart voor kennisgeving aan en vertrok de volgende morgen naar Gemert. Daar werd zij op 24 mei 1775 door priester P.G. Ecrevisse gedoopt.³⁸ De kerkeraad besloot op 9 mei 1775 gedurende drie achtereenvolgende zondagen voor haar te bidden. Wanneer zij niet op haar besluit zou terugkomen, zou de raad over gaan 'tot een volle afsnijdinge als een verrot lid en tot verbanninge uijt de gemijnte.' Toen op tweede Pinksterdag 5 juni 1775 de gebeden niet tot het gewenste resultaat hadden geleid werd het besluit tot uitvoering gebracht en volgde de verbanning van Judith³⁹.

Tweehonderd deed de Helmondse geschiedschrijver Jac. J.M. Heeren daar nog een schepje bovenop door aan het eind van een artikel over Judith te schrijven : 'In elk geval wij van onzen kant kunnen ons verheugen, dat het vrouwtje op latere leeftijd den weg gevonden heeft tot het ware geloof.'⁴⁰ Was het aan Heeren gegeven te oordelen, wat het ware geloof is??

11. Hoeveel protestanten ?

Wie waren nu die Helmondse protestanten en hoeveel waren het er. Een vraag die de lezer zich wellicht stelt en die ook ik mij stelde. In het voorgaande hebt U met een aantal van deze Helmonders in kennis kunnen maken. Ik heb het jaar 1754 gekozen om dat in kaart te brengen. Dat jaar valt zo ongeveer midden in de ambtsperiode van ds Walkart.

Hervormden kunnen vanaf hun achttiende jaar belijdenis doen van zijn of haar geloof. Daarmee bevestigen zij hun doopbelofte. In bijlage 3 zijn alle personen opgenomen die ds Walkart in 1754 bevestigde. Voor de analyse zijn verschillende archiefbronnen geraadpleegd. Na veel plussen en minnen kwam een overzicht van de lidmaten tot stand, zoals opgenomen in bijlage 4.

In totaal kom ik uit op 38 lidmaten of belijdende leden. Rekenen we daar nog het aantal doopleiden (kinderen tot 18 jaar) bij, dan zal het aantal hervormden in dat jaar ca. 60 à 70 zijn geweest. De 38 waren niet de minst gekwalificeerden, gelet op hun ambten en beroepen. Het

weliswaar kleine groepje protestanten was duidelijk in de stad aanwezig.

Slotopmerkingen

Het is mijn bedoeling geweest in dit artikel een overzicht te geven van de zaken, waarmee de leiding (predikant en kerkeraad) van de hervormde kerk in Helmond in de tweede helft van generaliteit werd geconfronteerd. Het is een aaneenschakeling geworden van facetten uit het dagelijkse leven. Ieder mag hier zijn of haar conclusies uit trekken. Voor mij was het boeiende zaak gedurende lange tijd met dit onderzoek bezig te kunnen zijn.

(februari 1992)

NOTEN:

1. In de 18e eeuw sprak men van 'gereformeerden.' Ik heb de term 'hervormd' aangehouden zoals deze thans gebruikt wordt, om geen verwarring te stichten met de huidige term 'gereformeerd'. De term hervormd werd in 1815 door koning Willem I ingevoerd.
2. Reglement op de politieke reformatie, artikel 2.
3. Reglement op de politieke reformatie, artikel 3.
4. Johannes Smetius, Synodale Ordonnantien en de Resolutien, Nijmegen, 1736, bijlagen p. 8 t/m 12.
5. Gemeentelijke Archiefdienst Helmond (GAHm), Administratief Archief Helmond 1300-1810 (AAHm 1300-1810), inv.nr. 138, Resoluties Staten-Generaal. A.M. Frenken: Helmond in het verleden, deel 2, p. 172 en 173.
6. Archiefdienst Nederlandse Hervormde Kerk (ANHk), Handschrift Regt.
7. GAHm, Hervormde gemeente te Helmond (HervGHm), inv.nr. 1, Notulen van de kerkeraad 1682 - 1819. Ds. Walkart vergiste zich in het notulenboek, hij noteerde Jesaja 2 vers 7 in plaats van Jesaja 2 vers 5.

8. GAHm, HervGHm, inv.nr. 5, Doopboek 1678-1778 (gedrukte kopie), inschrijvingen 160, 161, 172, 174, 179, 183.
9. ANHK, Handschrift Regt.
M.A.W. van Alphen, Kerkelijk Handboek, jrg. 1948. Hij werd op 10 maart 1771 bevestigd te Aalburg, 11 juni 1775 te Eindhoven, emeritus 1816, overleden te Dordrecht 18 februari 1830.
10. Reglement op de politieke reformatie, artikel 28 en 36.
11. Rijksarchief Noord-Brabant (RANB), Archief Classis Peel- en Kempenland (APKL), inv.nr. 4, Actaboek 1737-1757.
12. Smetius, Synodale Ordonnantiën, p. 45 t/m 48.
13. Smetius, Synodale Ordonnantiën, p. 48 t/m 54.
14. Smetius, Synodale Ordonnantiën, p. 47.
15. GAHm, HervGHm, inv.nr. 1, vergaderingen van 22 mei en 29 mei 1774.
A.M. Frenken, deel 2, p. 171. Het huwelijk vond plaats op 14 juni 1744.
16. Smetius, Synodale Ordonnantiën, p. 46.
17. GAHm, HervGHm, inv.nr. 1, vergaderingen van 2 februari 1754, 18 juni 1754, 20 september 1754, 14, 15, 17, 21 september 1756, 16 mei 1757, 25 juli 1757.
18. RANB, APKL, inv.nr. 4, Actaboek 1737-1757.
19. GAHm, HervGHm, inv.nr. 1
20. Smetius, Synodale Ordonnantiën, p. 126 t/m 133.
21. GAHm, HervGHm, inv.nr. 1.
22. GAHm, HervGHm, inv.nr. 1, vergaderingen van 4 januari 1737, 1739, 15 december 1743.
23. GAHm, HervGHm, inv.nr. 1, vergadering 15 december 1743.
24. GAHm, HervGHm, inv.nr. 1, vergadering 27 september 1762.
25. GAHm, Rechterlijk Archief Helmond 1396-1810 (RAHm), inv.nr. 175, Criminele rol, zaak d.d. 21 juni 1774.

26. Jac. J.M. Heeren, Inventaris van het Huisarchief van Helmond, p. 317, 318.
A.M. Frenken, deel 1, p. 216.
27. Dochter van Pero de Cassemajor, drossaard en secretaris van Deurne. (Was in 1733 gehuwd met haar neef)
28. GAHm, HervGHm, inv.nr. 1, vergaderingen van 14 december 1740, 12 april 1743, 12 juli 1743 en 22 mei 1744.
29. GAHm, HervGHm, inv.nr. 1, vergaderingen oktober 1762 en 18 juli 1763.
30. GAHm, HervGHm, inv.nr. 1, vergadering van 14 juni 1775.
31. GAHm, RAHm, inv.nr. 119, Civiele processtukken.
32. GAHm, HervGHm, inv.nr. 1 Lidmatenlijst. Op 4 maart 1757 was zij uit Heeze naar Helmond gekomen.
33. GAHm, HervGHm, inv.nr. 1, vergaderingen van mei 1763, 5 januari 1764, 15 oktober 1765, 5 mei 1767, 9 september 1767.
34. GAHm, HervGHm, inv.nr. 1, vergaderingen van 21 februari 1770, 28 mei 1770, 16 januari 1771.
35. GAHm, HervGHm, inv.nr. 5, Doopboek 1678-1778 (gedrukte kopie), inschrijving 99.
36. GAHm, AAHm 1300-1810, inv.nr. 1313, Stukken betreffende de bekering van Arnoldus Leemans;
GAHm, HervGHm, inv.nr. 1, vergaderingen van 11 maart 1731, 22 oktober 1733, 4 januari 1737, 9 november 1737;
RANB, APKL, inv.nr. 3, Actaboek 1729-1737, vergaderingen 10 en 11 april 1731, 20 juni 1731, 25 en 26 september 1731;
Jac. Heeren: Nol Leemans, de Edelmogenden en den kerkeraad van Helmond, in: De Zuidwillemsvaart (ZWV), 14, 21 & 28 augustus, 4, 11 & 18 september 1926;
Jac. J.M. Heeren: Nol Leemans, in: Onze Courant, 19 augustus 1933;
Jac. J.M. Heeren, Biografisch woordenboek van Helmond, Helmond 1920, p. 141 - 143;
A.M. Frenken, deel 2, p. 146 en 149;
H.J. Allard: Nol Leemans, de edelmogende heeren en 't consistorie van Helmond, in: Studiën op godsdienstig, wetenschappelijk en letterkundig gebied, 18e jrg. dl. 26, Utrecht, 1886.

37. GAHm, HervGHm, inv.nr. 1, vergadering van juni 1758;
Jac. J.M. Heeren: Dirk van der Kay, een roomsch geworden jongen en de kerke-
raad van Helmond, in: ZWV 3 december 1927.
38. Jac. J.M. Heeren: Van een roomsch geworden calviniste, in: ZWV 3 maart 1928.
In het Gemertse doopboek werd genoteerd dat zij de calvinistische ketterij had
afgezworen;
GAHm, RAHm, inv.nr. 378-2, registers i.v.m. collaterale successie. Judith van
Dijk werd op 10 januari 1789 in Helmond begraven.
39. GAHm, HervGHm, inv.nr. 1
40. ZWV, 3 maart 1928.

BIJLAGE 1

Samenstelling van de hervormde kerkeraad te Helmond tijdens de ambstperiode van dominee Walkart, 1729 - 1779.

datum	1e ouderling	2e ouderling
15-02-1730	Pieter de Cort	Hendrik Donkers
02-02-1733	Hendrik Donkers	Dirk Geenen
09-01-1737	Dirk Geenen	Jan Francois Walraven
00-01-1739	Dirk Geenen	Jan Francois Walraven
17-07-1741	Jan Francois Walraven	Johannes Gijsbertus v.d. Brugh
22-05-1744	Johannes Gijsbertus v.d. Brugh	Willem van Dijk
29-05-1744	Johannes Gijsbertus v.d. Brugh	Jan Francois Walraven
26-10-1747	Jan Francois Walraven	Eduard Dirk Gallas
10-11-1750	Eduard Dirk Gallas	Hendrik van Adrichem
17-01-1754	Hendrik van Adrichem	Jan Francois Walraven
25-07-1757	Eduard Dirk Gallas	Jan Francois Walraven
13-10-1759	Eduard Dirk Gallas	Pieter de Leeuw
28-07-1761	Eduard Dirk Gallas	Pieter de Leeuw
28-12-1761	Pieter de Leeuw	Gerardus van Hogerlinden
15-10-1765	Gerardus van Hogerlinden	Eduard Dirk Gallas
20-01-1768	Eduard Dirk Gallas	Nathanael Donkers
21-02-1770	Nathanael Donkers	Nathanael Hermanus Walraven
00-00-1771	Nathanael Hermanus Walraven	Daniël Pieter Canisius
07-06-1772	Daniël Pieter Canisius	Pieter de Leeuw
03-06-1774	Pieter de Leeuw	Gerardus van Hogerlinden
18-09-1776	Gerardus van Hogerlinden	Nicolaas Walkart
23-09-1778	Nicolaas Walkart	Johannes Cromsigt

datum	1e diaken	2e diaken
15-02-1730	Dirk Geenen	Jan Francois Walraven
02-02-1733	Jan Francois Walraven	Johannes Gijsbertus v.d. Brugh
09-01-1737	Johannes Gijsbertus v.d. Brugh	Cornelis Hoofd
00-01-1739	Johannes Gijsbertus v.d. Brugh	Willem van Dijk
17-07-1741	Willem van Dijk	Hendrik Donkers
22-05-1744	Hendrik Donkers	Eduard Dirk Gallas
29-05-1744	Hendrik Donkers	Eduard Dirk Gallas
26-10-1747	Dirk Geenen	Hendrik van Adrichem
10-11-1750	Jan Francois Walraven	Gerardus van Hogerlinden
17-01-1754	Eduard Dirk Gallas	Jacob Puttekoffer
25-07-1757	Pieter de Leeuw	Jacob Puttekoffer
13-10-1759	Jacob Puttekoffer	Hendrik Alb. van Adrichem
28-07-1761	Jacob Puttekoffer	Gerardus van Hogerlinden
28-12-1761	Eduard Dirk Gallas	Nathanael Donkers
15-10-1765	Nathanael Donkers	Nathanael Hermanus Walraven
20-01-1768	Nathanael Hermanus Walraven	Daniël Pieter Canisius
21-02-1770	Daniël Pieter Canisius	Eduard Dirk Gallas
00-00-1771	Eduard Dirk Gallas	Pieter de Leeuw
07-06-1772	Gerardus van Hogerlinden	Nicolaas Walkart
03-06-1774	Nicolaas Walkart	Johannes Cromsigt
18-09-1776	Johannes Cromsigt	Adrianus de Leeuw
23-09-1778	Adrianus de Leeuw	Hendrik van Hogerlinden

Bron: GAHm, Herv.G. Hm, inv. nr.1, Notulen van de kerkeraad 1682 - 1819

BIJLAGE 2: gegevens van de kerkeraadsleden genoemd in bijlage 1

Hendrik van Adrichem

Drossaard 1745 tot 1757. Overleden te Helmond 16 augustus 1757.
Gehuwd met Angenita Ingeham.

Hendrik Albert van Adrichem.

Drossaard 1757 tot 1761.

Johannes Gijsbertus van den Burgh.

Rector van de Latijnse school 1728-1747. Schepen. Overleden te Helmond 18 mei 1747. Ongehuwd.

Daniel Pieter Canisius

Drossaard 1765-1774. Gehuwd met Susanna Sterk.

Pieter de Cort

Notaris, bekleedde verder diverse maatschappelijke posities. Schepen. Overleden te Helmond 2 juli 1737. Gehuwd met Margaretha Gerbade.

Johannes Cromsigt

Schepen. Begraven te Helmond 8 februari 1782. Gehuwd met Maria Leemans.

Hendrik Doncker

Subst. secretaris. Gehuwd met resp. Rachel Walraven en Boudewina Curtius.

Nathanael Doncker

(zoon van Hendrik Doncker), gedoopt in Helmond 30 mei 1734. Schepen. Werd in 1766 drossaard en schout in Mierlo.

Willem van Dijk.

Commies controleur ter recherche. Overleden te Helmond 8 januari 1753. Schepen. Gehuwd met resp. Hillegonda van Castel en Maria van Woensel.

Eduard Dirk Gallas

Commissies collecteur der convooien en licenten. Schepen. Begraven te Helmond 8 december 1781. Gehuwd met Jacoba Cumsius.

Dirk Geenen

Vorster. Overleden te Helmond 3 november 1752. Gehuwd met Lijsbeth van den Biesheuvel.

Cornelis Hoofd.

Schepen.

Gerardus van Hoogerlinden

Advocaat-fiscaal. Overleden te Helmond 11 januari 1797. Schepen. Gehuwd met resp. Hendrina (?) en Cornelia Jacoba Gerardina Jacobs.

Pieter de Leeuw

Notaris en secretaris van Helmond.

Adrianus de Leeuw

Schepen. Was in 1786 korte tijd vice president van de schepensbank en waarnemend sekretaris van de stad.

Jacob Puttekoffer

Schoolmeester. Overleden te Helmond 22 september 1790. Gehuwd met Johanna Barbara Croise.

Jan Francois Walraven.

Procureur en Notaris. Overleden te Helmond 17 april 1768. Gehuwd met Susanna Catharina Kuijpers.

Nathanael Hermanus Walraven

Zoon van Jan Francois Walraven. Gedoopt te Helmond 25 oktober 1743. Schepen.

Nicolaas Walkart

Gedoopt te Helmond 10 oktober 1749. Schepen. Gehuwd met Wijna Johanna Althuyzen.

Bronnen:

Jac. J.M. Heeren: Biografisch Woordenboek van Helmond, Helmond 1920;
GAHm, HervGHm, inv. nr. 5, Doopboek 1678-1778;
GAHm, HervGHm, inv. nr. 10, Trouwboek 1750-1779;
GAHm, RAHm, inv.nrs. 376, 377, 378, registers i.v.m. collaterale successie.

BIJLAGE 3:

Tijdens de ambtsperiode van dominee Johannus Christophorus Walkart aangenomen lidmaten (1729-1779)

1730	Carel de Rijp	vaandrig
1730	Arnold van der Moelen	heer van Binderen
1730	Petronella van der Horst	
1736	Anna Elisabeth Posern	vertrokken naar Maastricht
1736	Anna Maria van der Horst	vertrokken naar Mierlo
1736	Eduard Gallas	ontvanger
1737	Johannes van der Horst	secretaris van Mierlo
1747	Lucia Wolterus	gedoopt 4 mei 1730 (117)
1747	Antony Geenhoven	gedoopt 11 februari 1731 (120)
1749	Hendrik van Hogerlinden	gedoopt 21 september 1732 (124)
1752	Cornelis van Noort	
1752	Elisabeth	(echtgenote van C. van Noort)
1755	Nathanael Donkers	gedoopt 30 mei 1734 (130)
1755	Judith van Dijk	gedoopt 28 juli 1726 (111)
1755	Elisabeth van Hogerlinden	gedoopt 12 september 1734 (132)
1759	Eduard Gallas	gedoopt 13 mei 1742 (157)
1759	Gerardus van de Werk	
1759	Cornelia van Ommeren	gedoopt 19 februari 1736 (136)
1759	Cathrien van Ommeren	gedoopt 7 februari 1740 (150)
1760	Warner Rokhorst	zoon van meester in Aarle
1760	J. van Ommeren	uit Aarle
1760	Roelof van der Kay	gedoopt 19 juni 1740 (151)
1761	Nathanael Walraven	gedoopt 25 oktober 1743 (162)
1761	Johannes Leemans	gedoopt 15 juli 1736 (140)
1761	Abram Walkart	gedoopt 11 oktober 1744 (166)
1761	Catharina Leemans	gedoopt 22 september 1743 (161)
1764	Jacob Hugo Huijgens	Luitenant
1772	Pietronella Cornelia Biertempel	
1772	Nicolaas Walkart	gedoopt 10 oktober 1749 (174)
1775	Helena Charlotta Walkart	gedoopt 27 juni 1756 (183)
1777	Pieter van Hogerlinden	gedoopt 7 januari 1759 (188)
1777	Willem Neomagus	gedoopt 30 oktober 1757 (186)
1779	Elsebijn Cromsigt	gedoopt 14 september 1760 (192)

Bronnen:

GAHm, HervGHm, inv.nr. 1, Lidmatenregister 1683-1779.

GAHm, HervGHm, inv.nr. 5, Doopboek 1678-1778 (gedrukte kopie)

De tussen haakjes opgenomen nummers verwijzen naar de inschrijfnummer in het register.

BIJLAGE 4:**Belijdende leden van de hervormde gemeente te Helmond per 31 december 1754**

1. **Hendrik van Adrichem**, drossaard, kwam in 1745 met attestatie uit St. Maarten naar Helmond. Was ook ouderling en diaken. (zie bijlage 1 en 2).
Angenieta Ingeham, gedoopt in Helmond 6 oktober 1726, dochter van Cornelis Ingeham en Eva Catharina Walraven.
2. **Boudewina Curtius**, weduwe van Hendrik Donkers (subst. secretaris van Helmond), gedoopt te Helmond 27 december 1703, belijdenis te Helmond 1721, dochter van Boudewijn Curtius en Dina Winterode.
3. **Helena Christina Verbeet**, weduwe van Bernardus Ludolfus Dame.
4. **Eduard Gallas**, commies-collecteur der convooien en licenten en schepen van de stad, belijdenis te Helmond 1736. Was ook diaken en ouderling (zie bijlage 1 en 2).
Jacoba Kumsius, vestigde zich in 1740 in Helmond, afkomstig uit Budel.
5. **Willem Gau**, soldaat, vestigde zich in 1750 als lidmaat in Helmond, afkomstig uit Helvoirt.
6. **Lijsbeth van den Biesheuvel**, weduwe van vorster Dirk Geenen.

7. **Elisabeth Joosten**, weduwe van schoolmeester en schepen van de stad Jan Geenhoven (Ginhoven), kwam in 1729 met attestatie uit 's-Gravenhage.
Anthony, haar zoon, gedoopt in Helmond 11 februari 1731, belijdenis te Helmond 1747.
8. **Hendrik Halewert** (Allewaard of Alewert), commies van de tol.
9. **Coenraedt Heldevier** (Heldewier), kapitein van de schutterij en schepen van de stad, kwam in 1739 met attestatie uit Heerlen.
10. **Crispinus Hoekwater**, schepen van de stad en zijn vrouw **Catharina Kloek**, die beiden in 1751 met attestatie uit Aarle kwamen.
11. **Maria Charlotta Sterk**, weduwe van Pieter van Hogerlinden, kwam in 1730 met attestatie uit Deurne.
12. **Hendrik Dirk van Hogerlinden**, zoon van Pieter van Hogerlinden en Maria Charlotta Sterk, gedoopt in Helmond 21 september 1732, lidmaat te Helmond 1749.
13. **Gerardus van Hogerlinden**, zoon van Pieter van Hogerlinden en Maria Charlotta Sterk, gedoopt in Vlierden 12-3-1727. Schepen van de stad en vele jaren diaken en ouderling. (zie bijlage 1 en 2).
14. **Dirk van der Kay**, weduwnaar van Isabel Simons.
15. **Jacobus van der Kay**, schepen van de stad,
Jacoba Anna zijn vrouw.
16. **Gerard Leemans**, zoon van Arnoldus Leemans en Maria Dec-
kers, gedoopt te Helmond 8 mei 1707. Schepen van de stad en
zijn vrouw
Cornelia Geenen, dochter van Dirk Geenen en Lijsbeth van den
Biesheuvel.
17. **Maria Otten**, kwam in 1730 met attestatie uit Budel, weduwe
van Adriaan Leemans.

18. **Jan Pieter van Lith**, luitenant en zijn vrouw
Susanna Catharina Ingeham, dochter van **Cornelis Ingeham** en **Eva Catharina Walraven**, gedoopt te Helmond 5 november 1724.
19. **Godefridus Antony Neomagus**, vorster en zijn vrouw
Dillia de Jongh. Beiden kwamen in 1753 met attestatie uit Dordrecht.
20. **Elisabeth**, weduwe van **Cornelis van Noort**. Belijdenis in Helmond 1752.
21. **Willem van Ommeren**, koster en organist, gedoopt te Helmond 5 februari 1705. Schepen van de stad. Weduwnaar van **Jacoba Kien**.
22. **Jacob Puttekoffer**, schoolmeester, kwam in 1751 met attestatie uit Berlikum. Lid van de kerkeraad (zie bijlage 1 en 2).
23. **Neeltje Schoondermark**, kwam in 1754 met attestatie uit 's-Gravenhage naar Helmond.
24. **Johannes Christophorus Walkart**, predikant.
Anna Maria Kumsius, kwam in 1742 met attestatie vanuit Dordrecht naar Helmond.
25. **Jan Francois Walraven**, procureur en notaris, zoon van ds **Nathanael Walraven** en **Susanna Catharina Heldewier**, gedoopt te Helmond 30 juli 1705. Was ouderling en diaken (zie bijlage 1 en 2). Schepen van de stad en zijn vrouw
Susanna Catharina Kuypers, die in 1740 met attestatie uit Eindhoven kwam.
26. **Jacobus Weijmans**, controleur en commies ter recherche van de convoien en licenten, schepen van de stad en zijn vrouw **Barbara Oosterveen**.
27. **Lucia Wolterus**, dochter van majoor **Paulus Wolterus** en **Catharina Kempnaer**, gedoopt te Helmond 4 mei 1730, belijdenis te Helmond 1747.

Bronnen:

GAHm, HervGHm, inv.nr. 1, Notulen van de kerkeraad - lidmatenregister 1682-1819;
GAHm, HervGHm, inv.nr. 5, Doopboek 1678-1778;
GAHm, HervGHm, inv.nr. 10, Trouwboek 1750-1779;
GAHm, HervGHm, inv.nr. 13a en b, Lidmatenboek;
GAHm, RAHm, inv.nrs. 376,377,378, registers i.v.m. collaterale successie;
GAHm, AAHm 1300-1810, inv.nrs. 555 en 556, Kohier van de ordinaire beden van de stad Helmond en Vrijdom van Helmond Bamis 1753-1754 en Bamis 1754-1755;
GAHm, AAHm 1300-1810, inv.nr. 496, Lijst of kohier van alle huizen zowel buiten als binnen de stad en vrijheid van Helmond gelegen, dd. 4-8-1756;
GAHm, AAHm 1300-1810, inv.nr. 730 en 731, Gaar- of Collecteboek van 's-lands middelen, Bamis 1753-1754 en Bamis 1754-1755;
Jac. J.M. Heeren: Biographisch Woordenboek van Helmond, Helmond 1920;
GAHm, Documentatieverzameling nr. 6.1.1;
E. O'Herne: Genealogie Van Hogerlinden, 1982.

BIJLAGE 5:

Lijst van in de Lambertuskerk begraven leden van de hervormde gemeente 1749-1800

05-11-1749	o	Jan Winterooy (Kapitein)
15-06-1750	o	Jan Ginhoven (Schoolmeester)
A		Dochter van Willem van Dijk
30-06-1752	o	Catharina Nicolina, dochter van Rijpers (Rentmeester)
06-11-1752	o	Jan Verbeet (Vorster)
08-01-1753	o	Willem van Dijk
01-01-1751	o	Dina Winterode, weduwe van Boudewijn Curstius
21-10-1753	o	Maria Tresia, vrouw van Jan Hendrick Berings (Chirurgijn)
09-11-1754	o	Cornelis, zoon van weduwe van Noort
15-06-1755	o	Helena Charlotta Walkart, dochter van ds Joh. Chr. Walkart
02-08-1755	o	Rijpers (Ruperts of Rupers) (Rentmeester)
05-11-1755	o	Elisabeth van Hogerlinden
04-04-1756	o	Hendrina, vrouw van Gerardus van Hogerlinden
16-08-1757	o	Hendrik van Adrichem (Drossard)
04-08-1757	o	Jan, zoon van Crispinus Hoekwater en nog kind uit dit gezin
26-01-1757	o	Johanna, weduwe van Theodorus Johannes van den Grotenacker
21-01-1759	o	Susanna Elisabeth, dochter van Jan Francois Walraven
30-07-1759	o	Maria, vrouw van Johan le Martinel
09-04-1760	o	Godefridus Anthony Neomagus (Vorster)
21-12-1760	o	Theodorus Johannes van den Grotenacker (Doctor)
B		Janneke Fabrie
19-04-1761	o	Johannes, zoon van weduwe Van den Grotenacker
23-08-1761	o	Susanna Catharina Ingeham, vrouw van Jan Pieter van Lith
14-01-1763	o	Johan le Martinel
C		Willem van Straelen
17-09-1763	o	Angenita Ingeham, weduwe van Hendrik van Adrichem

- 25-10-1763 o Alida Louisa Gualterie, weduwe van predikant
Mattheus van Noort
- 25-05-1764 o Elisabeth, dochter van weduwe Van den Grote-
nacker
- 10-01-1765 o Susanna Catharina Kuijpers, vrouw van Jan Fran-
cois Walraven
- 05-10-1767 o Jan Hendrick Berings (Chirurgijn)
- 17-04-1768 o Jan Francois Walraven (Notaris)
- 20-11-1768 o Willem, zoon van Gerardus van Hogerlinden
- 19-12-1768 o Anna Weijmans
- 16-09-1769 o Maria Anna, dochter van Johannes Baptista Beels
(Doctor)
- 12-08-1770 o Nathanael Donker, drossaard van Mierlo
- 08-12-1770 o Jacobus Weijmans
- 17-12-1770 o Jurianus Tome
- D Vrouw van de heer Hollein
- D Kind van de heer Hollein
- 27-05-1774 t Jacoba, dochter van Eduard Dirk Gallas Jr.
- 27-05-1774 t Cornelia Hendrika van Bracht, vrouw van Eduard
Dirk Gallas Jr.
- 13-07-1775 o Willem van Ommeren (Koster en organist)
- 12-03-1777 o Cornelia Gerardina Jacobs, vrouw van Gerardus
van Hogerlinden
- 06-02-1778 o Anthonia, dochter van Johannes Batista Beels
(Doctor)
- 08-11-1774 o Barbara Osterveen, weduwe van Jacobus Weijmans
- 21-08-1778 o George Hendrik Boonacker (Kapitein)
- 11-10-1778 o Isacq Adrianus, zoon van Hendrik Dirk van Ho-
gerlinden
- 05-05-1780 t Johanna Amarans Dame, vrouw van Hendrik Dirk
van Hogerlinden
- 01-06-1780 t Adriana, dochter van Hendrik Dirk van Hogerlin-
den
- 23-08-1780 t John Macpherson
- 04-01-1781 t Adriana van Hasebeek, weduwe van Kw(Qu)ak-
klesteijn
- 08-12-1781 t Eduard Dirk Gallas
- 10-12-1781 o Anna Catharina Mutshuijs, vrouw van Johannes
Baptista Beels

02-02-1782	o	Johanna Voethuus, vrouw van Anthonij van der Elsen
E		Cornelia Geenen, vrouw van Gerardus Leemans
12-03-1784	t	Anna Maria Kumsius, vrouw van Ds Johannes Christophorus Walkart
15-12-1784	t	Johannes Christophorus Walkart (predikant)
04-02-1785	t	Johanna, weduwe van Theodorus Johannes van den Grotenacker
18-05-1785	t	Wilhelmina, dochter van Theodorus Johannes van den Grotenacker
05-01-1786	o	Maria, dochter van Theodorus Johannes van den Grotenacker
F		Weduwe Kaijer
12-05-1786	t	Pieter de Leeuw (Secretaris van Helmond)
03-01-1788	t	Gerardus Leemans
06-06-1788	t	Johanna, dochter van Jan Hendrick Beterings (Chirurgijn)
05-01-1789	t	Maria Helena van der Wallen, vrouw van Gerardus Berings
21-01-1789	t	Johanna Barbara Croise, vrouw van Jacobus Puttekoffer
21-04-1789	t	Johannes, zoon van Ds Albertus Scholten
09-05-1790	t	Catharina Voorburgh, vrouw van Hendrik Tromp (Secretaris)
22-09-1790	t	Jacob Puttekoffer (Schoolmeester)
14-12-1791	t	Kind van Daniël Redert (Schoolmeester)
27-12-1791	t	Kind van Jan Hendrik Witzel
31-12-1791	t	Christia, vrouw van Daniël Redert
24-01-1792	t	Boudewina Curtius, weduwe van Hendrik Donker
13-12-1792	t	Nathanael Hermanus Walraven
28-07-1793	o	Hendrik Dirk van Hogerlinden Gerardzoon
16-12-1793	t	Jacoba Kumsius, weduwe van Eduard Dirk Gallas
G		Kind van Jan Hendrik Witzel
G		Vrouw van P. Timans
G		Kind van Daniël Redert
G		Kind van Pieter van Hogerlinden (1)
07-01-1797	o	Anthony van der Elsen
11-01-1797	o	Gerardus van Hogerlinden
26-01-1797	o	Andries van den Grotenacker
H		Kind van Pieter van Hogerlinden (2)

H	Kind van Daniël Redert
H	Jan Pieter van Lith
H	Kind van Pieter van Hogerlinden (3)
H	Kind van Daniël Redert

Op 6 januari 1800 werd de kerk overgedragen aan de R.K. parochie.

Verklaring der letters in de eerste kolom:

A	overleden tussen Bamis 1749 en Bamis 1753
B	overleden tussen Bamis 1757 en Bamis 1761
C	overleden tussen Bamis 1761 en Bamis 1765
D	overleden tussen Bamis 1769 en Bamis 1773
E	overleden tussen Bamis 1781 en Bamis 1785
F	overleden tussen Bamis 1785 en Bamis 1789
G	overleden tussen Bamis 1793 en Bamis 1797
H	overleden tussen Bamis 1797 en Bamis 1800

Verklaring nummers 1, 2 en 3 in de tekst onder de letter H:

Het betreft hier de volgende kinderen van Pieter van Hogerlinden die in die tijd overleden, maar waarvan de overlijdensdatum niet bekend is:

- Cornelia Gerardina, geboren 02-02-1794 en gedoopt 02-02-1794
- Maria Wilhelmina, geboren 01-05-1796 en gedoopt 05-05-1796
- Maria, geboren 29-05-1797 en gedoopt 04-06-1797.

o en t in de tweede kolom staan voor overleden, respectievelijk ter aarde besteld.

Bronnen:

GAHm, AAHm 1300-1810, inv.nrs. 1251-1263, Archief van de Provisoiren van de kerk van Helmond, Rekeningen van de kerkemiddelen van oktober 1749 tot en met oktober 1800. (Voor een volwassene werd f 6,- begrafenisrecht betaald en voor een kind f 3,-).

GAHm, RAHm, inv.nrs. 377 en 378, Register van de doden in de stad Helmond, alsmede van taxatiën voor de collaterale successie, 1742-1793;

GAHm, DTB nr. 7, Begravenissen 1781-1811.

BIJLAGE 6:

De structuur van de gereformeerde (hervormde) kerk in de 18e eeuw

LANDELIJK BESTUUR

Kwam 1x per 3 jaar bijeen.

PROVINCIAAL BESTUUR

Kwam 1x per jaar bijeen.

Het Generaliteitsgebied was toegevoegd aan de Synode van Gelderland.

REGIONAAL BESTUUR

Kwam 2 x per jaar bijeen.

Helmond ressorteerde onder de Classis Peel-en Kempenland.

Het gebied omvatte Eindhoven/Helmond en omstreken.

PLAATSELIJK BESTUUR

Kwam velen malen per jaar bijeen

De Helmondse kerkeraad bestond uit:

- twee ouderlingen en
- twee diakenen.

Taak ouderling:

- toezicht op het geestelijk leven.

Taak diaken:

- armenzorg.

De gemeente bestaat uit: DOOPLEDEN EN LIDMATEN.

Dooplid is degene die het Sacrament van de Heilige Doop heeft ontvangen.

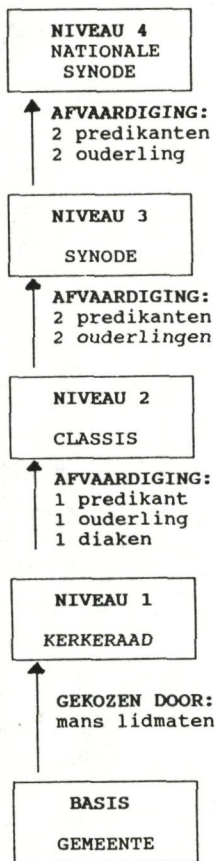
Op ca 18 jarige leeftijd kan men belijdenis van het geloof afleggen en wordt dan lidmaat genoemd.

Alleen de manslidmaten hadden passief en actief stemrecht.

TOELICHTING SCHEMA: Het schema dient van onder naar boven te worden gelezen. Het grondvlak van de reformatorische kerken is de plaatselijke gemeente. De besluitvorming loop van onder naar boven. Anno 1992 is de organisatie niet wezenlijk veranderd.

NIVEAUS 2-3-4 ZIJN ZGN. 'MEERDERE VERGADERINGEN': Regel is dat in een Meerdere vergadering niets wordt afgewerkt, dat in een mindere vergadering kan worden gedaan.

Bron: Johannes Smetius, Synodale Ordonnantiën ende Resolutiën, 2e druk, Nijmegen, 1736.

Onlangs is verschenen:

HELMONDS HISTORISCH JAARBOEK DE VLASBLOEM 1992

Wie meer wil weten over Helmonds verleden
leest, naast Helmonds Heem,
natuurlijk ook de nieuwe Vlasbloem!

Een greep uit de inhoud:

- ▶ de wederwaardigheden van het afgelopen jaar in Kijk, Helmond 1992
- ▶ een verslag van wat er in de Middeleeuwen allemaal aan dieren liep, vloog of zwom rond het Oude Huys in Helmond in Van dagelijkse kost tot vorstelijke maaltijd
- ▶ hoe er in het kleine en straatarme Stiphout protestant, openbaar en katholiek onderwijs gegeven werd en de gemeente er voor moest zorgen dat er de centen voor waren
- ▶ de levensloop van een vooraanstaand Helmonds patriot uit de achttiende eeuw, Peter Verhoysen
- ▶ veel wetenswaardigheden tenslotte uit het Helmonds historisch wereldje in Helmond Historisch.

De nieuwe Vlasbloem: smakelijk gepresenteerd, boeiend geschreven, rijk geïllustreerd en wetenschappelijk verantwoord.

**Nu te koop in de Helmondse boekhandels en
bij het gemeentearchief voor slechts 25 gulden.**

DE INVLOED VAN DE GEREFORMEERDE GEMEENTE OP HET BESTUURLIJKE BESTEL VAN HELMOND TIJDENS HET PREDIKANTSCHAP VAN J. C. WALKART, 1729 - 1779

Door André Vergoossen

In dit artikel doe ik een poging om de bestuurlijke structuur van de Helmondse magistraat ten tijde van het predikantschap van Johannes Christophorus Walkart (1729-1779) te analyseren. Als hoofdbron heb ik hierbij gebruikt de resoluties van de magistraat (stadsbestuur) van Helmond.

De materie is hoogst interessant. Een eerste lezing leidde tot de volgende vragen: hoe kon een minderheidsgroepering van 60 à 70 zielen zich staande houden tegenover een katholieke meerderheid van 2000 zielen? Welke ruggesteun kreeg de gereformeerde gemeente en van wie was die afkomstig? Trad de gereformeerde gemeente, als de 'ware religie', intolerant op tegen andere geloofsgezindten? Of was juist sprake van tolerantie?

Door nadere bestudering van de raadsresoluties hoop ik op deze vragen een antwoord te kunnen geven. Een antwoord waarvan mij duidelijk is dat het maar één kant van de medaille is, aangezien alleen de formele besluitvorming van de magistraat is onderzocht. Verder onderzoek om het gehele bestuurlijk bestel met haar onderlinge relaties in kaart te brengen is zeer wenselijk. Ik hoop dat dit artikel hieraan een bijdrage kan leveren.

Wat trof de eerwaarde predikant Walkart aan bij zijn ambtsaanvaarding in 1729? In twee woorden: verdeeldheid en verwarring.

Het bestuurlijk bestel, de magistraat, bestond uit drie geledingen: twee borgmeesters, zeven schepenen en twaalf dekenen van de ambachtsgilden. Veranderingen in en conflicten over de samenstelling van de magistraat en de hiermee verband houdende machtsverhoudingen zijn in deze periode menigmaal onderwerp van discussie geweest.¹

Aanleiding voor de conflicten waren de verhoudingen tussen de Heer en de gilden en tussen de drossaard en de burgers. Het spanningsveld

werd veroorzaakt door tegengestelde politieke en economische belangen binnen de magistraat.

Heer en gilden

Allereerst Albert-Joseph van Arberg. In 1692, precies een jaar na zijn inhuldiging als nieuwe heer van Helmond, kwam hij in een ernstig economisch conflict met de Helmondse gilden over het recht van het zegelen van lijnwaden. De hierbij optredende belangentegenstelling lag weer ten grondslag aan een politiek conflict. Op Bamisdag (1 oktober) 1692 verscherpte de heer van Helmond de controverse tussen hem en de dekenen door de nominatie voor een burgemeester af te wijzen. De dekenen weigerden een nieuwe nominatie te doen. De Staten-Generaal moest uitsluitsel geven. De oude burgemeesters werden voorlopig in hun functies gehandhaafd.

Albert-Joseph van Arberg trok de bestuurlijke beslissingsmacht van de ambachtsgilden als derde geleding van de Helmondse magistraat in twijfel. De dekenen zagen de acties van de heer als een aantasting van de vroeger verkregen privileges. Deze sfeer van wantrouwen en misnoegen werd stilaan overgedragen op de rest van het bestuurlijk bestel. Het natuurlijk bestuurlijk evenwicht werd hierdoor verstoord.

Schild van Jan de Cassemaior als koning van het kolveniersgilde.

Gereformeerde schepenen

Een minder bruuske, maar minstens even belangrijke door de heer van Helmond ingezette ontwikkeling, was dat hij vanaf 1725 uitsluitend gereformeerden als schepenen benoemde. Hij deed dat overigens conform het in 1660 (!) door de Staten-Generaal uitgevaardigde Reglement op de politieke reformatie. De latente tegenstelling gereformeerd-katholiek werd nu ineens manifest op bestuurlijk gebied. Het schepencollege, als tweede geleding van de Helmondse magistraat, werd een gereformeerd bolwerk in de verder katholieke magistraat. Natuurlijk leverde deze tegenstelling stof voor conflicten op. Daarnaast speelde de verzwakking van de eenheid van de magistraat een grote rol. Of dit specifiek de bedoeling van de heer van Helmond was is de vraag. In ieder geval werden de bestuursverhoudingen behoorlijk vertroebeld.

Drossaard en dekenen

In 1709 benoemde Albert-Joseph van Arberg Hendrik van Rijk tot drossaard en schout van Helmond. De benoeming was duidelijk ingegeven door politiek-economische motieven. Had de heer al sinds 1692 met overgave de ambachten bestreden, nu werd een nieuwe pion in het spel gezet: Hendrik van Rijk. Deze rustige secretaris van de gemeente Helmond veranderde plotsklaps in een blaffende en soms bijtende hond. Zijn aanvallen waren duidelijk gericht op de ambachtsgilden.

In 1709 vroeg de drossaard aan de gilden kopieën van hun kaarten in te leveren om deze te toetsen aan de dagelijkse praktijk. Gildekaarten waren contracten tussen de Heer en de individuele ambachtsgilden, waarin de rechten, plichten en privileges stonden. De gilden beschouwden het inleveren van de kaarten in deze situatie als een poging tot politieke isolatie.

Deze kwestie kreeg een vervolg in 1710, toen Hendrik van Rijk de voorgedragen Willem van Oeckel en Pieter de Cort weigerde te beëdigen als dekenen. In 1714 wees de Raad van Brabant vonnis in deze kwestie tussen de drossaard en de dekenen. De drossaard verloor de zaak en werd veroordeeld tot het betalen van de proceskosten.

Hendrik van Rijk werd opgevolgd door Johan de Cassemajor sr. (1715-1720) en Johan de Cassemajor jr. (1720-1744). Zij volgden de door hun illustere voorganger uitgezette koers en kwamen menigmaal in aanvaring met de rest van de magistraat en dan vooral met de dekenen.

De tweespalt in de magistraat nam nog grotere vormen aan doordat de Cassemajor jr. tijdens zijn veelvuldige afwezigheid een gereformeerd schepen als plaatsvervanger aanstelde. De gereformeerde schepenen werden door de katholieke rest van de magistraat gezien als exponent van de gereformeerde religie én als pionnen van de op macht beluste drossaard van Helmond.

Minderheid versus meerderheid

Hoe presenteerde de gereformeerde gemeente zich in de magistraat, het dagelijks bestuur van de stad? Was er sprake van een actief beleid? Interessante vragen die een kijk geven in de keuken van de gereformeerde gemeente.

Johannes Christophorus Walkart werd op 22 juni 1729 volledig dienstdoend predikant van de hervormde gemeente te Helmond. Ter ere van deze gebeurtenis werd een beroepingsmaaltijd gegeven. Op 13 augustus 1729 stemde de magistraat in met het betalen van zestig guldens aan de predikant ter compensatie van de onkosten.² De kerkeraad stelde zich op het standpunt dat de magistraat ook de beroepingskosten van de predikant moest voldoen. De magistraat weigerde dit, met als gevolg dat de kerkeraad haar gelijk probeerde af te dwingen via een request aan de Raad van State.

Dit college stelde de kerkeraad inderdaad in het gelijk en veroordeelde de magistraat tot het betalen van de beroepingskosten.³ Beroepingskosten die de magistraat op 29 augustus 1732 nog steeds had te vorderen op de oud-borgemeesters van 1729-1730.⁴ Kennelijk had de magistraat weinig haast om de kosten voor de protestante gemeente op haar katholieke oud-borgemeesters te verhalen.

Alles draait om het geld

Liep deze financiële kwestie nog goed af voor predikant Walkart, veel moeilijker lag de kwestie met de abt van Postel. Hij was tiendheffer van de pastorie waarin predikant Walkart woonde. Walkart verzocht de

De markt in 1740 met de toen door ds Walkart gebruikte Lamber-tuskerk.

magistraat op 24 juli 1756 om een andere woning omdat de abt van Postel trachtte het huurcontract van de pastorie te beëindigen. De magistraat trachtte te bemiddelen tussen de abt en de predikant maar dit was tevergeefs. Eindeloze requesten en procedures voor de Raad van State waren het gevolg.⁵

Heel zijn verdere leven heeft predikant Walkart deze kwestie boven het hoofd gehangen. Een van de eerste dingen die de in 1779 nieuw beroepen predikant Scholten dan ook deed was de magistraat vragen om een nieuwe predikantswoning. Ook deze predikant kreeg de deksel op zijn

neus. De magistraat oordeelde, na consultatie van advocaat van Bortel, dat het request van de predikant niet ingewilligd kon worden. Vanzelfsprekend conformeerden de schepenen zich niet aan deze gang van zaken.⁶

Grove beledigingen

Behalve bij deze financiële kwesties liet de gereformeerde gemeente zich slechts horen bij grove belediging van personen van de gereformeerde religie. Zo stemde de magistraat op 9 juli 1755 in met een plakkaat over het opsporen van de personen welke predikant Walkart op een nogal onsmakelijke wijze belachelijk hadden gemaakt. De schepenen Hoogerlinden, Leemans en Van der Kaaij vonden dit een te slappe afhandeling van de kwestie en verzochten om verdere maatregelen door de schout. Het voorstel van de schepenen werd niet opgevolgd.⁷

Op 20 mei 1757 speelde een soortgelijke zaak. De katholieke borge-meester Swinkels stelde de magistraat op de hoogte van het beledigen van personen van de gereformeerde religie. Ook nu stemde de magistraat in met een publicatie met het verbod op het beledigen van gereformeerden, het spelen op het kerkhof en het ingooien van ruiten. Ook nu werd de zaak niet doorgegeven aan de officier.⁸

Geen actief beleid

Komen we nu terug op de eerder gestelde vragen over beleid en houding. Ik concludeer dat de gereformeerde gemeente in Helmond geen actief beleid gevoerd heeft, ook niet in de magistraat. Slechts incidenteel werden zaken aanhangig gemaakt. Zaken die van een dusdanig gehalte waren, dat niet reageren gezichtsverlies voor de gereformeerde gemeente zou betekenen. Gezichtsverlies dat ook nu geleden werd, zij het in mindere mate.

Want was het niet de magistraat die de bouw van een predikantshuis tegenhield? En was het niet dezelfde magistraat die gerechtelijke vervolging van de beledigers van gereformeerden tegen hield? De gereformeerde gemeente voerde geen actief maar een reactief en hoogst selectief beleid. Om met Teus Korporaal te spreken: het was "passen op de eigen winkel."⁹

Helmond had eerder een passieve dan actieve kerkeraad en predikant. Wie waren dan wel de pleitbezorgers van de gereformeerde zaak?

Het Reglement op de politieke reformatie van 1660 als middel om de politieke reformatie in de Generaliteitsgebieden vorm te geven had de politieke bakens gezet. Overheidsdienaren en bij voorkeur schepenen dienden van gereformeerde huize te zijn. Na 1725 waren in Helmond inderdaad alle schepenen van gereformeerde huize.

Van deze koppeling tussen openbare ambten en confessie ging voor de katholieken een grote dreiging uit. Het lag immers voor de hand dat het stadsbestuur volgens de gereformeerde confessie inhoud gegeven zou worden.

Bestudering van het magistraatsoverleg en de besluiten duidt hier echter geenszins op. Zij die als schepen een positie binnen de gereformeerde gemeente bekleedden, scheidden deze van het magistraatswerk. Zelfs wanneer een schepen tot waarnemend schout werd benoemd, werden geen initiatieven ter bevordering van de gereformeerde zaak ontplooid.

De beambten legden dus een duidelijke scheiding tussen wereldlijk en kerkelijk bestuur. Vragen naar het waarom van deze scheiding levert momenteel nog geen duidelijk antwoord op. Wellicht waren de schepenen doordrongen van de relatief hopeloze positie van hun gemeenschap van zestig zielen temidden van de tweeduizend katholieken.

Plagstootjes

Dit inzicht ontbrak bij de tijdens het bewind van predikant Walkart aangestelde drossaards. Zowel Johan de Cassemajor jr. als Hendrik van Adrichem, Dirck Adriaan Eijsvogel en Daniël Pieter Canisius waren ieder op hun manier voorvechters van de gereformeerde zaak. De gereformeerde zaak is daarmee slechts een bijzaak bij het uitoefenen van de justitie.

Drossaards onderscheidden zich van schepenen in de mate van afhankelijkheid van andere ambtsdragers. Waren de schepenen aangewezen op de katholieke borgemeesters en dekenen bij de uitoefening van hun bestuurlijke taak, de drossaard had aan niemand, behalve de heer van Helmond, verantwoording af te leggen. Van deze relatieve onafhankelijkheid waren zij zich terdege bewust. Het uitdelen van plagstootjes naar de katholieke bevolking werd dan ook geregeld toegepast. Zo

verzocht Johan de Cassemajor jr. de magistraat actie te ondernemen tegen het gooien met klot (hier: modder) door de burgerij naar andere personen en ruiten.¹⁰

Met die 'andere personen en ruiten' werden ongetwijfeld gereformeerde personen en gereformeerde bezittingen bedoeld. Dezelfde De Cassemajor en ook zijn opvolger Hendrik van Adrichem hebben jarenlang tevergeefs getracht de katholieke schutter Frederik Hermans uit zijn ambt te ontzetten. Iets wat uiteindelijk niet lukte.¹¹ Drossaard Dirck Eijsvogel boekte als een van de weinige drossaards wel succes; het lukte hem Jacobus van der Kaaij door de magistraat te laten aanstellen als postmeester op Eindhoven (30 september 1756).¹² Ook Daniël Canisius ging een gevecht aan met de katholieke intendant van de heer van Helmond, Jaddouille, over de borgemeestersbenoeringen (maart tot oktober 1771).¹³

Pleitbezorgers voor de gereformeerde zaak

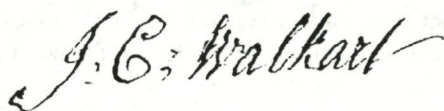
Wie waren nu de pleitbezorgers van de gereformeerde gemeente? De schepenen zeker niet. Dezen waren zich terdege bewust van hun afhankelijke positie in de magistraat.

De drossaards? In aanleg ja, alhoewel ze zeker geen structureel gebruik hebben gemaakt van hun positie. Johan de Cassemajor jr. en Dirck Eijsvogel zetelden zelfs niet in de kerkeraad van de gereformeerde gemeente. Deze functie bekleedden Hendrik van Adrichem en Daniël Peter Canisius wel.¹⁴ Het lijkt erop dat ze weinig gebruik gemaakt hebben van deze dubbelfunctie. Zolang hun belangen samenvielen met die van de gereformeerde gemeente, waren zij bereid deze na te streven. Helaas voor de gereformeerde gemeente was dit meestal niet het geval.

De gereformeerde gemeente en andere gezindten

Was de kleine gereformeerde gemeente zich bewust van haar positie? Ze was onafhankelijk volgens de wet, maar afhankelijk in de alledaagse praktijk. Uit de resoluties komt duidelijk naar voren dat de gereformeerde gemeente een positie bekleedde van 'houden wat je hebt'.¹⁵

Zin voor
relativi-
teit was
in ruime
m a t e
aanwezig
bij de
gerefor-
meerde
schepe-
nen. Zij
stelden
de gere-
formeer-

De handtekening van J. C. Walkart in het kerkeboek van Helmond (1763)

de leer niet ten koste van alles boven de magistraat. Exemplarisch in dit kader is de civiele afhandeling van het incident van 6 juli 1755, waarbij dominee Walkart onder zijn slaapkamerraam een 'cathigiseer off vragenboek' vond met daarop 'een grooten menschen stront off drek waer op een bloem gestookten stont'.¹⁶ Slechts drie schepenen verzetten zich tegen de civiele afhandeling.¹⁷ Getuigde dit van realiteitszin? Betekende gerechtelijke vervolging niet gereformeerde olie op het katholieke vuur gooien?

De realistische en tolerante houding werd mijns inziens ingegeven vanuit de praktijk, vanuit het gezonde verstand. De politieke en sociale tegenstellingen waren veel minder scherp, dan over het algemeen wordt aangenomen. Op den duur ontstond tussen de verschillende geloofsfacties in de magistraat een status quo met respect voor beide zijden van de religieuze scheidslijn. Het systeem van constant vergaderen en afgevaardigd worden namens de magistraat werkte dit in de hand. Exemplarisch voor deze groeiende relatie was het door de katholieke borge-meester Swinkels aan de orde stellen van het beledigen van personen van de gereformeerde religie. De magistraat stemde unaniem in met afkondigen van een verbod op deze praktijken.¹⁸

De balans

Predikant Walkart vond bij zijn ambtsaanvaarding in 1729 een verdeelde en moegestreden magistraat. Bij zijn vertrek in 1779 liet hij een geheel andere magistraat achter. Een magistraat die boven de confessi-

onele scheidslijnen stond. Een bestuurscollege met wederzijds respect tussen gereformeerden en katholieken.

Bij de gereformeerde gemeente prevaleerde de realiteitszin boven de wet. Bij de katholieken ging het aanpassen aan veranderde omstandigheden boven het najagen van een vervlogen ideaal. Slechts stoorzenders zoals de drossaards konden hierin een tijdelijke verandering teweeg brengen.

NOTEN:

1. M. van Boven, Helmond in een bestuurlijk spanningsveld, 1692-1715. In: De Vlasbloem (1981), pp. 94-105 en A.M. Frenken, Helmond in het verleden, Gerwen 1928, deel I, pp. 216-217;
2. Gemeentearchief Helmond (GAHm), Administratief Archief Helmond 1300-1810 (AAHm 1300-1810), inv. nr. 79, raadbesl. 13 aug. 1729;
3. GAHm, AAHm 1300-1810, inv. nr. 80, raadbesl. 17 nov. 1731, 1 dec. 1731, 17 jan. 1732, 10 mrt. 1732;
4. GAHm, AAHm 1300-1810, inv. nr. 80, raadbesl. 29 aug. 1732;
5. GAHm, AAHm 1300-1810, inv. nr. 82, raadbesl. 24 juli 1756, 1 sept. 1756, 30 sept. 1756;
GAHm, AAHm 1300-1810, inv. nr. 83, raadbesl. 28 mrt. 1757;
6. GAHm, AAHm 1300-1810, inv. nr. 84, raadbesl. 29 nov. 1779, 17 dec. 1779;
7. GAHm, AAHm 1300-1810, inv. nr. 82, raadbesl. 9 juli 1755;
8. GAHm, AAHm 1300-1810, inv. nr. 83, raadbesl. 20 mei 1757;
9. Zie het artikel van T. Korporaal in ditzelfde nummer;
10. GAHm, AAHm 1300-1810, inv. nr. 80, raadbesl. 10 dec. 1735;
11. GAHm, AAHm 1300-1810, inv. nr. 80, raadbesl. 2 juni 1740, 29 juni 1740, 28 sept. 1740;
GAHm, AAHm 1300-1810, inv. nr. 81, raadbesl. 27 okt. 1747, 11 dec. 1747, 10 juli 1748, 28 sept. 1747;
12. GAHm, AAHm 1300-1810, inv. nr. 83, raadbesl. 27 apr. 1761, 6 juni 1761;
13. GAHm, AAHm 1300-1810, inv. nr. 84, raadbesl. 6 mrt. 1771, 9 dec. 1771;
14. Zie het voorafgaande artikel van T. Korporaal, bijlage 1: ambtsdragers van de kerkeraad;
15. Als noot 9;
16. Zie T. Korporaal: Paapsche stoutigheden, in: Helmonds Heem 1989 - 1, blz. 11 sq.;
17. als noot 7;
18. als noot 8;

P.J.N. DE KOCK: HELMONDS KERMIS ROND DE EEUWWISSELING, 1880-1910

(Onderzoeksbespreking)

Door de redactie

In januari van dit jaar rondde P. de Kock zijn onderzoek af naar de Helmondse kermis in de jaren 1880-1910. Hij schonk het resultaat aan de Helmondse archiefdienst, waar het in de bibliotheek werd opgenomen.

We vonden dat we u een korte bespreking van De Kock's bevindingen in deze kermismaand niet mochten onthouden. We hopen, dat u zo nieuwsgierig wordt naar zijn hele verhaal (veertig bladzijden), dat u de tijd neemt om het te gaan lezen.

Als beginpunt voor zijn onderzoek heeft de heer De Kock het jaar 1880 genomen. Vanaf dat jaar zijn namelijk Helmondse kranten be-

schikbaar. Zowel de advertenties als de 'opinie'-pagina's en ingezonden stukken hebben geholpen om een beeld te vormen van de kermis uit die periode.

Citerend uit drie artikelen (1888, 1900 en 1905) belicht P. de Kock de historische achtergronden van de kermis. Uit de citaten blijkt dat in de loop der eeuwen de kermis zich ontwikkelde van de jaarlijkse viering van de kerkwijding, opgeluisterd met wat volksvermaak en een jaarmarkt tot een puur volksfeest. Het kerkelijk gebeuren raakte op de

 Twee fatsoenlijke Heeren
vragen hier met d. a. s. Kermis
twee fatsoenlijke
JONGE DAMES,
om daarmede fatsoenlijk kermis
te gaan houden.
Brieven ingewacht onder letter A. J. H.
bureel van dit blad.

achtergrond. Nog slechts het intrommelen van de kermis door het gilde herinnert eraan.

Dichter Hermanus van den Burch verwoordde het aldus: 'zie doch met aandacht toe, elk loopt de kerk nu mis.'

Regelgeving

Met een kermis die uit groeit tot een grootscheepse manifestatie, kan regelgeving door de wereldlijke overheid niet uitblijven. De overheid vormde door het censuskiesrecht geen afspiegeling van de bevolking. Van belangenbehartiging voor Jan met de Pet was bij deze elite geen sprake. Zaken als het markt- en staangeld, de eisen waaraan een attractie moest voldoen en de openings- en sluitingstijden werden door de overheid geregeld.

De bovenlaag had de kermis niet nodig. Zij konden zich in hun besloten sociëteiten vermaken, welke niet onder de verordening op de herbergen vielen omdat zij niet voor iedereen toegankelijk waren.

Markt- en staangeld.

De inning van het markt- en staangeld werd jaarlijks verpacht. Al stonden de tarieven per attractie vast, winst kon gemaakt worden door zo veel mogelijk kramen in de beperkte ruimte op te stellen. Was de geboden pachtsom niet hoog genoeg, dan stelde de raad zelf een collecteur aan die met de inning werd belast. Vanaf 1899 is de inning opgedragen aan een door de raad te benoemen collecteur.

Een jaarlijks terugkerende discussie

De kermisweek loopt globaal, al wil het wel eens een dag wisselen, vanaf zaterdag voor de opening van de kermis tot en met de vrijdag daarop volgend 's nachts om twaalf uur plaatselijke tijd.

Bij de verordeningen wordt verschil gemaakt tussen mallemolens, kramen, stoom-mallemolens en herbergen e.d.

In 1899 worden de volgende sluitingsuren gehanteerd: Acht uur gewone mallemolens en het dansen, tien uur de kramen en verdere vermakelijkheden op de openbare straat, om elf uur stoom-mallemolens, hippo-

drome en muziekuitvoeringen met uitzondering van die in tenten. Herbergen en dergelijke moesten om twaalf uur de deuren sluiten. Na acht uur mochten vrouwen (in navolging van het kerkelijk verbod) niet meer in koffiehuisen, sociëteiten en herbergen aanwezig zijn.

Niet iedereen is gelukkig met de sluitingstijden en het al dan niet de hand daar aan houden. Dit blijkt onder andere uit de uitdaging aan de burgemeester om zich eens persoonlijk te gaan overtuigen van de naleving van het sluitingsuur. Terwijl in een ander jaar de burgemeester de commandant van de brigade marechaussee schriftelijk verzoekt niet te zeer op het sluitingsuur te willen letten en pas bij rustverstoringen in te grijpen.

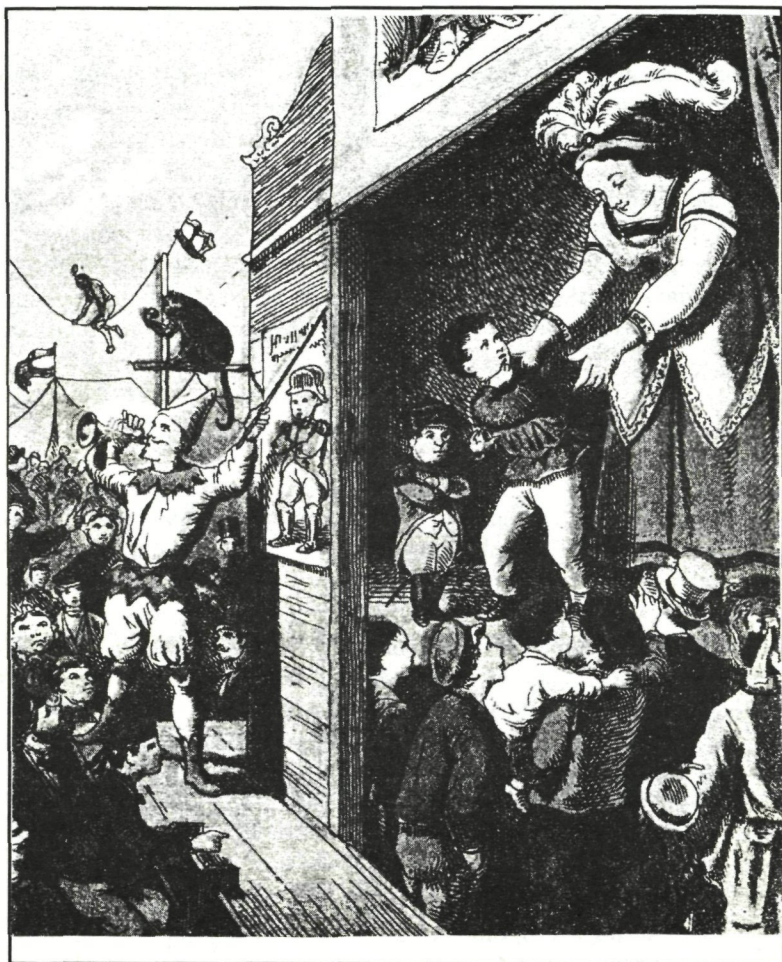
Drankwet

Vooruitlopend op het intrekken door de bisschop van het kerkelijk verbod waarin werd bepaald dat vrouwen na acht uur niet meer aanwezig mochten zijn (herfst 1902), beperkten burgemeester en wethouders zich in de zomer 1902 tot het regelen van de sluitingsuren. Zo leidde ook de nieuwe drankwet uit 1905 tot het herzien van politiebepalingen. De sluitingstijd wordt nu tijdens de kermisweek voor gelegenheden in het centrum gesteld op twee uur 's nachts.

**'t Is kermis, tenten kramen
Versieren onze stad
Die vrolijk schijnt te wezen,
Alsof ze bruiloft had.**

**'t Is kermis. 't Is voor velen
De aangenaamste tijd,
't Is uitgaan, lachen, stoeien,
't Is louter aardigheid.**

De locatie van de kermis wordt omschreven in de verordening van 19 november 1827: '(..)de gehele ruimte ruimte binnen de oude vesten en daarenboven de plaats op het Binderseind tussen de twee bruggen en verder tot de ingang der Heistraat.' In de raadsvergadering van 9 juni 1856 wordt hetzelfde gebied omschreven.

Kijkwerk op de kermis

Nieuwe attracties

Op de kermis staan mechanisch wassenbeeldenspel, Fransch paardenspel, velocipedes, mallemolens, koek-, oliebol-, wafel- en smoutbolkenramen en verschillende kleine uitstallingen. In de jaren negentig komen daar de stoomcarroussel, hippodrome en nog vele andere bij.

Uit het onderzoek van P. de Kock blijkt dat de Helmondse kermis ook rond de eeuwwisseling uit haar voegen barst. En dat terwijl de grote attracties niet eens naar Helmond willen komen. Toch trok de kermis grote massa's mensen. Tussen Helmond en Eindhoven ging zelfs een aparte 'kermis'-wagen die 's ochtends om half tien vertrok uit Eindhoven en 's avonds na tien uur weer terugkeerde. Waarom de grote attracties weg bleven kon jammer genoeg niet met zekerheid worden achterhaald.

Rond 1900 is het niet alleen meer de pastoor die in zijn kermispreek een vermanend woord laat horen. Ook leken bekritisieren de kermis en doen soms suggesties doen voor het opnemen van andere evenementen op de kermis zodat het geld niet alleen Helmond uitrolt maar binnen de wallen blijft.

Het Nieuws van de Week uit 1904 opent de kermisweek met een hoofdartikel van Jos van Wel waarin hij armoede, ellende en broodgebrek als één van de oorzaken van drankmisbruik noemt: de vergetelheid zoeken via de fles. Want, stelt hij, armoede kweekt dronkenschap. Hierbij haalt Van Wel fel uit naar het stukloon als oorzaak van veel ellende.

Ook de in 1900 opgerichte St. Paulusvereniging, de voorloper van de drankweer, laat zich in de kermisweek niet onbetuigd.

Net als nu

Uit het hele onderzoek blijkt dat waar het de attracties betreft iedereen, net als nu, blijft uitkijken naar de overtreffende trap.

Het gemeentebestuur op haar beurt blijft zoeken naar mogelijkheden om onlusten tegen te gaan of zo klein mogelijk te houden. Moet het sluitingsuur vrij worden geven of moet juist alles aan banden worden gelegd? Mogen vrouwen wel overal en to sluitingstijd worden toegelaten omdat 'wanneer mannen en vrouwen onder malkander zijn er minder drankmisbruik wordt gemaakt dan anders. Zodat uit dit oogpunt beschouwd dansen op den minderen man eer een goede dan een slechte invloed uitoefent?' Of kan het bestuur vrouwen juist niet toestaan de herbergen binnen te gaan omdat zij een borreltje even graag lusten als de mannen?

Zeker is dat je aan de kermis een heleboel plezier en ergernis kunt beleven.

TWEE

Fatsoenlijke Jonge Meisjes,

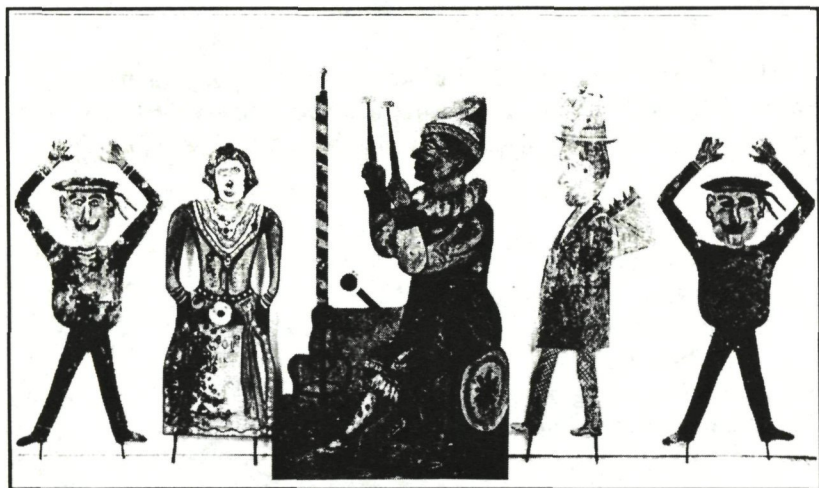
niet ongenegen om fatsoenlijk Kermis te houden met de fatsoenlijke Heeren, die de fatsoenlijke advertentie stelden, in het fatsoenlijk blad van **Woensdag 1 Augustus** jl., verzoeken hun fatsoenlijk, zoo fatsoenlijk te willen zijn, hunne fatsoenlijke portretten te willen inzenden, onder motto „**Fatsoenlijk,**” Bureau dezer Courant.

Een overzicht van de opbrengsten van het staangeld in de periode 1882-1910 is aan het onderzoeksverslag toegevoegd, evenals een overzicht van de kermisattracties vanaf 1889 tot en met 1910.

De pret is voorbij en de centen zijn op
De beurs is gelijk een ledigen dop;
De een heeft 'het zuur' en de ander 'het land'
De lading verzonk en het schip is gestrand.
Men voelt zich zoo lam als een visch op het droog,
En pinkt zich een dikke berouwtraan uit 't oog.
Na al het genot komt de bittere pil,
In menig gezin is er onweer op til.
Het geld dat op kermis de zak is ontlucht
Wordt nu nog herdacht met een hoorbare zucht.
De ogen staan flets en de wangen zijn bleek

De tong is beslagen, de maag is van streek,
Men heeft maar van alles naar binnen gestopt
En staat nu verlegen, verslagen, gefopt,
Komt dan weer de kermis in 't volgende jaar
Dan stelt men zich niet weer in het oude gevaar
Men zal aan verleiding het hoofd dan een biën
'Dit zit nog mijn vrienden, ik moet het eerst zien.'

(Anonieme dichter 1893)

Figuren uit een schiettent: matrozen, vrouw, clown en marskramer

DE GROTE EXCURSIE 1992 NAAR ANTWERPEN

Op zaterdag 19 september vindt de grote excursie plaats. Dit jaar is het reisdoel **Antwerpen**.

Antwerpen, één van de grootste Europese havens, bezit vele musea en monumenten. Bij een kopje koffie wordt door een stadsgids uitleg gegeven over de oorsprong van de naam en het ontstaan van de stad. Hierna worden we meegenomen op een wandeling door de stad. Een bezoek aan de kathedraal ontbreekt natuurlijk niet.

Na een warme maaltijd gaan de deelne(e)m(st)ers 's middags naar het minder bekende maar zeker niet minder mooie museum Mayer van den Bergh. Dit museum, dat gehuisvest is in een patriciërswooning, herbergt naast stilkamers en porcelein een aantal werken van en uit Brueghels tijd.

Verder is er nog volop gelegenheid het centrum van Antwerpen op eigen gelegenheid te verkennen.

Deelname aan deze dag, inclusief kosten voor entree, rondleiding, warme maaltijd, koffie en busvervoer bedraagt f 55,- voor leden en f 60,- voor niet-leden. Een drankje bij de maaltijd is voor eigen rekening.

Aanmelding voor deelname bij secretaris

**Martin Wijnhof,
Van Deutekomplein 80;
5706 TJ Helmond;
telefoon 04920 - 23 736**

**en door overmaking van het verschuldigde bedrag op postgiro
2641099 t.n.v. Heemkundekring Helmond-Peelland.**

PROTOCOLLENSPROKKELINGEN deel 6

Door S. van Wetten

We gaan verder met een opsomming van alledaagse gebeurtenissen, vastgelegd in het Helmonds schepenprotocol. Is het u wel eens opgevallen dat in de categorie van alledag vaak voorvallen worden geplaatst, die in wezen helemaal niet zo alledaags zijn? Hoe sprong bijvoorbeeld een 17e eeuwse Helmondse familie om met een geestelijk gehandicapte broer? Heel eerlijk in dit geval, want zelfs bij de verdeling van de erfenis zorgden de kinderen Jan en Catherina van den Berch dat hun broer Jaspar werd geassisteerd door twee onpartijdige schepenen. Vanwege 'die cranckheyt van sinnen van Jaspars.'

Heel alledaags is de burenruzie over de erfafscheiding. Thijs Peter de Brouwer laat in maart 1603 aan de schepenen een oude muur zien, opdat de burenen niet meer kunnen beweren dat zijn nieuwe muur op hun erf is gebouwd: 'daeromme swijcht nu voerts ende segter nyet meer van,' besluit Thijs.

Zagen we zoeven nog een erfenisverdeling conscientieus voorbereid, in de volgende akte zien we een vader die zijn kinderen vast dringend aanraadt nergens meer op te rekenen: Peter Sovester van Hemselroede, onze medeschepenen, verklaart 'zijnen eedt gedaen int aenverden van zijnen scepenstoel' dat hij nooit 'stucken' of stukken linnen lakens bij zijn vrouw Heylke heeft gebracht, en evenmin bij zijn dochter Leenken. Ook geen geld ten huize van Heylke, ook niet op het 'huyse ofte Sloete' van Gemert. Peter heeft ook geen geld begraven in een kist, en zeker niet in de weverij buiten de stad Helmond, in zijn huis aldaar. Peter verklaart ook dat zijn kinderen morgen of overmorgen 'ofte nimmermeer' aanspraken zullen mogen doen op de meubelen van Heylke voornoemd. (25 juni 1601)

En weer heel alledaags, en toch een gewilde bron voor een stevige roddel: Op heden, de 11 augustus 1586, heeft Lijn Peter Starskens dochter gezworen dat de vader van haar kind Peter Goessens is, en niemand anders. Het kind heeft zij dan ook Peter genoemd.

Of als het in de jaren van vrijerij wel goed was afgelopen: Peter Jan Verheyden, aanvaardt een lijfrente van 24 Rijns gulden. De schepenen certificeren dat deze Peter is een 'getrouwt wettich kint van catelijcke ouders. (7 februari 1589)

De 'vernaedering.'

Zoals gebruikelijk beëindigen we de sprokkeling met een bepaald soort akte. Dat is deze keer de vernadering. De verkoop van onroerende goederen kon worden teruggedraaid als een familielid van de verkoper het verkochte huis of land toch liever in de familie hield. Hij kon zich beroepen op de familieband en over gaan tot vernaedering. Hij was naeder van bloede aan de verkoper dan de andere koper. Natuurlijk moest de oorspronkelijke koper dan wel schadeloos worden gesteld. Dat gebeurde per definitie met 'blinkende' penningen. Een mooi voorbeeld van dit gebruik ontwaren we bij de verkoop van land en groes op 31 juli 1600: Thoenis Dericx heeft verkocht aan Jan Janssen van Tongerloe, absent, een stuk land en groes in het Rincveld te Helmond.

Dan komt de broer van Thoenis, Peter, in actie; hij is immers naeder van bloede. Peter Dericx van der Brugge heeft vernaederscap het voornoemde stuk land en groes. De blinkende penningen waarmee Jan Janssen van Tongerloe wordt afgekocht zijn een roesenoebel (9½ gulden), Henricusroebels (8½ gulden) een oude ducaat (8½ gulden), 3 gouden Coningsdaelders (3 gulden en 1 stuiver per stuk) en anderhalve Philippusdaelder.

GEBRUIKTE AKTEN:

Het alledaagse.....RAHm 248-198; 245-22

Ontkenning bezit.....RAHm 244-782

De vader is.....RAHm 241-483 en 1204

Vernaedering.....RAHm 244-591/592

